

ONYEDİNCİ YÜZYILDA KALEME ALINMIŞ BİR BELÂGAT KİTABI: İSMÂİL-İ ANKARAVÎ'NİN
MİFTÂHÜ'L-BELÂGA VE MISBÂHÜ'L-FESÂHA'SI*
A RHETORIC BOOK WRITTEN IN THE SEVENTEENTH CENTURY: İSMÂİL-İ ANKARAVÎ'S
MİFTÂHÜ'L-BELÂGA VE MISBÂHÜ'L-FESÂHA

Fatih ÜLKEN**

Öz

İsmâil-i Ankaravî onyedinci yüzyıl Osmanlı kültür hayatının en tanınmış simalarından birisidir. Ankaravî, hayatının en verimli yıllarını 1610 yılında geldiği ve ölümüne kadar da bir daha hiç ayrılmadığı payitahtta geçirmiştir. Nitekim bu yazıya konu *Miftâhü'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha* adlı eserini de bu dönemde kaleme almıştır. *Miftâhü'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha*, İsmâil-i Ankaravî'nin, Kazvîni'nin *Telhîsü'l-Miftâh*'i ile Mahmûd-ı Gâvân'ın *Menâzirü'l-İnşâ*'sından yararlanarak meydana getirmiş olduğu bir eserdir. Eser, dört 'bâb' ve bu 'bâb'ların içinde yer alan muhtelif 'fasl'lerden meydana gelmiştir. Biz bu yazımızla *Miftâhü'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha*'nın muhtevasını -eserde yer alan örneklerden sarfınazar ederek- ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: İsmâil-i Ankaravî, Miftâhü'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha, Belâgat, Fesâhat, İlm-i Beyân, İlm-i Bedî, İlm-i İnşâ.

Abstract

İsmâil-i Ankaravî is one of the most well-known figures of the seventeenth century Ottoman cultural life. He has spent the most productive years of his life in the capital city Istanbul. As a matter of fact he wrote *Miftâhü'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha* which constitutes the subject of this article in this period. Ankaravî wrote *Miftâhü'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha* using both Kazvîni's *Telhîsü'l-Miftâh* and Mahmûd-ı Gâvân's *Menâzirü'l-İnşâ*. *Miftâhü'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha* consists of four 'bâb's and various 'fasl's. In this article I have tried to reveal the contents of *Miftâhü'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha* by leaving out the examples which is given in it.

Keywords: İsmâil-i Ankaravî, Miftâhü'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha, Rhetoric, Fluency, Beyân, Aesthetic, Correspondence.

Giriş

"Belâgat, müşterek İslami kültürün edebiyat anlayışının kuramsal yönünü oluşturan, onun kurallarını ve estetik yapısını ortaya koyan, geleneğin ağır bastığı bir bilim sahasıdır. Bu sahanın ilgili kaynaklarında 'fasih sözün mukteza-yı hâl ve makama mutabık olması' şeklinde tarif edilen belâgat, 'yerinde söylenilmiş doğru ve güzel sözü' konu edinir." (Saraç, 2006:334).

"Belâgat sahasında yazılan eserler -ilk dönemler itibare alındığında- çok azı müstesna Arapçadır." (Saraç,2001:641). "Fakat belâgatin tarihî gelişimine katkıda bulunan isimler arasında pek çok Türk ve İranlı da bulunmaktadır. Kaldı ki İranlı ve Türk aydın kesim ve bilginler dönemin bilim dili olan Arapça ve Farsçayı gayet iyi biliyorlar ve kullanıyorlardı. Arapça yazılmış konu ile ilgili eserler örnek alınarak daha sonraki yüzyıllarda Farsça ve Türkçe eserler verildiğini de görüyoruz. Fakat bu eserler bu ilmin artık son şeklini aldığı dönemlere tesadüf etmektedir." (Saraç, 2006:338).

"Osmanlı dönemi Türkçesi ile kaleme alınan eserleri yapısal özelliklerini göz önünde tutarsak başlangıçtan 19. yüzyıla kadar olan dönem itibariyle önce Klasik Dönem ve Yenileşme Dönemi şeklinde ikiye, daha sonra Klasik Dönem de kendi içinde a) Klasik Dönem Medrese Eserleri, b) Klasik Dönem Medrese Dışı Eserler olmak üzere yine iki kısma ayırmak yerinde olur." (Saraç, 2006:340).

Yekta Saraç, yazımıza konu *Miftâhü'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha*'yı İsamüttin Mehmet Tahir Selam'ın *Tercüme-i Mizanu'l-Edeb*'i ile birlikte yenileşme döneminde yayımlanan fakat Batı retoriğini esas veya çıkış noktası kılmayan belâgat eserleri arasında değerlendirir. Ona göre ilk basılı belâgat kitapları olan bu eserler Farsça kaynakları esas almaları dolayısıyla medrese çizgisinden uzak düşmüş olmalarına rağmen yine de eskiyi yansıttıkları için etkileri sürekli olmayan, yazılış amaçları farklı, dar kesimlere hitap eden eserlerdir. (Saraç, 2006:341-342).

Bu noktada *Miftâhü'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha*'yı ayrıntılı bir şekilde ele almadan önce yazarı İsmâil-i Ankaravî hakkında kısa bir bilgi vermenin yararlı olacağını düşünüyoruz.

* Bu yazı şu yüksek lisans tezlerinin kapsamlı bir şekilde gözden geçirilmesi ve yeni bilgilerin ışığında değerlendirilmesi suretiyle oluşturulmuştur: Fatih Ülken (1990). *Şeyh İsmail Ankaravî'nin Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha'sı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.; Abdülkadir Summak (1999). *Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha -Transkripsiyonlu Metin-*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

** Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Doğum yeri olan Ankara'ya nisbetle *Ankaravî*, babasının adının Ahmed olması nedeniyle *İsmâîl bin Ahmed* veya *Ankaravî İsmâîl bin Ahmed*, bir Mevlevî şeyhi olması hasebiyle *İsmâîl Dede* veya *Şeyh İsmâîl-i Ankaravî*, 1019/1610'dan ölüm tarihi olan 1041/1631'e kadar aralıksız yirmi bir yıl şeyhliğini yaptığı Galata Mevlevîhânesi'nin kuruluş tarihine (897/1491) delâlet eden "er-Rusûh" kelimesini "Rusûhî" şeklinde şiirlerinde mahlas olarak kullandığı için *Rusûhî Dede* veya sadece *Rusûhî*, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Mesnevî'sine yazdığı şerhin kendisine sağladığı şöhret sebebiyle *Hazret-i Şârih*, *Şârih-i Mesnevî* veya *Mesnevî Şârihi* gibi adlar ve lakaplarla anılan İsmâîl-i Ankaravî onyedinci yüzyıl Osmanlı kültür hayatının en tanınmış simalarından birisidir.

"Kânûnî Sultan Süleyman döneminin (1520-1566) hemen akabinde dünyaya gelmiş olduğu tahmin edilen Ankaravî, II. Selim (1566-1574), III. Murad (1574-1595) ve III. Mehmed (1595-1603) devirlerini pâyitahttan uzak sayılabilecek bir coğrafyada; Ankara, Mısır ve Konya'da idrâk etmiştir. 1610 yılından itibaren ise hayatını imparatorluğun merkezinde devam ettirmiş, I. Ahmed (1603-1617), I. Mustafa (1617-1618), II. (Genç) Osman (1618-1622), I. Mustafa (1622-1623) ve IV. Murad'ın (1623-1640) hükümdarlığına şahit olmuştur." (Tanyıldız, 2010: 2) İsmâîl-i Ankaravî, hayatının en verimli yıllarını 1610 yılında geldiği ve ölümüne kadar da bir daha hiç ayrılmadığı payitahtta geçirmiştir. O, payitaht yıllarında çok sayıda eser telif etmiş¹, yazımıza konu *Miftâhü'l-Belâğa ve Mısbâhü'l-Fesâha*'yı da bu dönemde kaleme almıştır.

1. Miftâhü'l-Belâğa ve Mısbâhü'l-Fesâha

20 Rebî'ü'l-Âhîr 1284 tarihinde Taşvîr-i Efkâr matbaasında basılan nüshanın birinci sayfasında yer alan takrizde "...işbu Miftâhü'l-Belâğa nâm kitâb-ı ma'ârif-nişâb ki fi'l-hağîka fenn-i bedî ü beyânda lisân-ı Türkî üzere yazılmış olan kitâbların birincisi ve tarîk-i edebiyâtta açılmış olan evvâb-ı belâgatın en evvelkisi dinmege sezâ ve hâhişgerân-ı şîr ü inşâ için mü'tâlâ'ya şâyân bir yâdgâr-ı cihân-bahâdır." (Ankaravî, 1284: 1) şeklinde takdim edilen "*Miftâhü'l-Belâğa ve Mısbâhü'l-Fesâha* İsmâîl-i Ankaravî'nin 'Hatib' veya 'Hatib-i Dimaşkî' lakabıyla tanınan Kazvîni²'nin *Telhîs* adıyla meşhur olan *Telhîsü'l-Miftâh*³'i ile daha çok 'Hâce-i Cihân' olarak bilinen Mahmûd-ı Gâvân⁴'ın *Menâzirü'l-İnşâ*⁵'sından yararlanarak meydana getirmiş olduğu bir eserdir." (Ülken,

¹ İsmâîl-i Ankaravî'nin telif etmiş olduğu eserler için bkz. Ahmet Tanyıldız (2010). *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (I. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 15-54.

² "Kazvîni, Hatib'; Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatib Muhammed b. Abdîrrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvîni eş-Şâfiî (ö. 739/1338). 22 Şâban 666'da (7 Mayıs 1268) Musul'da doğdu. Uzun yıllar Şam Emeviyye Camii'nde hatiplik yaptığı için 'Hatib' ve 'Hatibü Dimaşk' unvanıyla tanınır; soyu Abbâsî valî ve kumandanlarından, şair ve edip Ebû Dülel el-İclî'ye dayanır. Güney Irak'ta Hire civarında yerleşmiş Beni İcl kabilesine mensuptur. Arapça'nın yanında Türkçe ve Farsça da bilen Kazvîni başta Arap belâgatı olmak üzere Arap dili, fıkıh, fıkıh usulü ve kelâm sahalarında zamanında otorite kabul edilmiştir. Belâgatı sadece yaşanan, tadılan, fakat anlatılamaz bir duyuş olmaktan çıkarıp belirli tanım, ilke ve kuralları bulunan ve bunlar yoluyla başkalarına, özellikle ana dili Arapça olanlara da kolaylıkla anlatılabilen ilmî bir disipline dönüştüren Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*'ına ilk şerhi el-İzâh adıyla bizzat kendisi yazarak şârihlere öncülük etmiştir. Kazvîni belâgata dair çalışmalarını, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm*'unun belâgatla ilgili üçüncü bölümünün ihtisarı olan *Telhîsü'l-Miftâh*'ında toplamıştır. Belâgatın birçok konusunda Sekkâkî'nin görüşlerini reddedip orijinal görüşler ortaya koyan Kazvîni, Sekkâkî'nin beyan ilminin sonunda yer verdiği fesahat ve belâgat konularını Bedreddin İbn Mâlik'e uyarak girişte ele almış, belâgat ve fesahatı kesin çizgilerle birbirinden ayırmıştır. Kazvîni, meânî ilmini mantıkî bir yaklaşımla sekiz temel konuya ayırmış, bu tasnif daha sonraki belâgatçılar tarafından aynen benimsenmiştir. Sekkâkî'nin beyan ilmi tanımını yetersiz gördüğü onun andığı unsurları kullanarak bu ilmi yeniden tarif etmiştir. Bedî ilminin belâgattan bağımsız bir ilim olarak ele alınışı Kazvîni ile başlamış, bu ilmin daha sonra da kabul edilen tanımı onun tarafından yapılmıştır. Sekkâkî'nin bedî ilminde yer verdiği icâz, itnâb, itirâz ve iltifâtı Kazvîni, meânî ilmi konularına dahil etmiş, Sekkâkî'nin yer verdiği on altı mâna ve dört lafız sanatına on beş mâna ve üç lafız sanatı daha ekleyerek bedî nevilerini otuz sekize çıkarmıştır. Bazı çağdaş yazarlarca belâgatı edebî zevkten uzak, ruhsuz kurallar yığımlı haline getirmiş olmakla eleştirilmesine rağmen Kazvîni bedîi sanatlarda lafız-anlam bütünlüğünü ve lafzın anlama tâbi olmasını savunmuş, sanatı lafzî söz oyunu sanan, mânâyı gölgeleyecek derecede lafzî sanatlarda aşırı giden şairleri tenkit etmiştir." (Durmuş, 2002: 156-157).

³ "Sadece et-Telhîs adıyla da tanınan eser, Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm*'unun belâgata dair üçüncü bölümünün ihtisarıdır. Şerhi mahiyetindeki el-İzâh'ın 724 (1324) tarihli bir nüshası bilindiğine göre eser en az bu tarihten birkaç yıl önce kaleme alınmış olmalıdır. *Telhîs* bir mukaddime ile üç bölüm ve bir hâtimeden meydana gelir. Kazvîni eserin mukaddimesinde fesahat ve belâgat kavramlarının tanımını, kısm ve şartlarını incelemiş, birinci bölümde meânî, ikinci bölümde beyan ve üçüncü bölümde bedî ilmini ele almış, hâtime kısmında ise şiir çalıntıları (serikat) meselesiyle edebî bir parçanın giriş-gelişme-sonuç bölümlerini kapsayan kompozisyon tekniğine dair bazı temel bilgilere yer vermiştir. İlk defa Kalkûta'da 1813'te basılan *Telhîsü'l-Miftâh*'ın daha sonra da çeşitli neşirleri yapılmış; üzerinde şerh, hâşiyeye, ta'lik, ihtisar, nazma çekme, tercüme şeklinde çok sayıda çalışma gerçekleştirilmiştir." (Durmuş, 2002: 157).

⁴ "Mahmûd-ı Gâvân, Hâce-i Cihân İmâdüddîn Mahmûd b. Muhammed Gilânî (ö. 886/1481), Behmenî veziri. 814'te (1411) Hazar denizi kıyısındaki Gilân bölgesinde yer alan Gâvân şehrinde doğdu. Mahmûd-ı Gâvân, idarî ve askerî alanda yaptığı yeniliklerle Behmenî Devleti tarihinde önemli rol oynamıştır. Mahmûd-ı Gâvân, Dekken'de birçok mimari eser yaptırmış olup bunların en önemlisi ölümünden iki yıl önce Ahmedâbâd'da inşa ettirdiği cami ve medresedir. Ayrıca Fars dilinde özellikle inşâ türünün en iyi örnekleri arasında yer alan bazı eserler ortaya koymuştur. Bunların en meşhuru münşeatını topladığı *Riyâzü'l-İnşâ* adlı kitabıdır (Haydarâbâd 1948). Mektuplarının yer aldığı *Menâzirü'l-İnşâ* isimli bir diğer eseri de British Museum'da kayıtlıdır (Rieu, II, 527). Kaynaklarda *Kavâidü'l-İnşâ* adlı bir kitaptan da bahsedilir. (Kurtuluş, 2003: 361-362).

⁵ "Menâzirü'l-İnşâ adından da anlaşılacağı üzere ilm-i inşâyâ dair bir eserdir. Behmenî Devleti, Mahmûd-ı Gâvân'ın vezirliği sırasında Osmanlı İmparatorluğu ile elçi teatisinde bulunan Hindistan'daki ilk devlet olmuştur. Çok büyük bir ihtimalle de birbirlerinden

2016: 468). Nitekim eserde bununla ilgili iki yerde kayıt bulunmaktadır. Kayıtlardan ilki birinci sayfadaki takrizdedir: “*Şāriḥ-i Meşnevī eş-Şeyḥ İsmā’īl-i Ankaravī ‘aleyhi rahmeti’l-bārī ḥazretleri Ḥāce-i Cihān’ın Menāzirü’l-İnşā’sını me’ḥaz ittihāz iderek ḥüsn-i te’līfe himmet eylemiş olduğu işbu Miftāhü’l-Belāga nām kitāb-ı ma’ārif-nişāb...*” (Ankaravî, 1284: 1); diğer kayıt ise son sayfada yer almaktadır: “*Şāriḥ-i Meşnevī Şeyḥ İsmā’īl-i Ankaravī merḥūm Ḥāce-i Cihān’ın Menāzirü’l-İnşā’sını me’ḥaz iderek bu kitābı te’līf eylemiş olduğundan ḥīn-i ṭab’ında bir nüsha-i şāḥihaya dest-res olunmadığına bināen ba’zı iştibāh olan mahalleri mezkūr Menāzirü’l-İnşā’ya mürāca’atla mümkün mertebe taṣḥīḥ olunmuştur.*” (Ankaravî, 1284: 218)

2. Eserin Yazılış Amacı

İsmāil-i Ankaravî, “*Egerçi şüretā kalilü’l-ḥacmdir lākin ma’nide kevākib-i ma’anī ile müzeyyen olmuş bir felek-i pür-necmdir. Niçe levāzım u kavā’idi ḥāvī olmuş ve çok menāfi’ ü fevā’idi cem’ kılmuştur.*” (Ankaravî, 1284: 4) diye nitelendirdiği Miftāhü’l-Belāga ve Mısbāhü’l-Fesāha’yı niçin kaleme aldığını eserin baş kısmında şöyle dile getirir:

“*Zübde-i evlād-ı ma’nevī ve zümre-i aḥfādımıñ eşlahı ve ehl-i ṭalebi ya’nī Dervīş ‘Āmil ve Muhammed Sādık Çelebi yesserallāhu lehümā el-‘ilmü’l-edebī vaktā ki şan’at-ı şī’r ü ma’rifet-i inşāya ṭalib ve ‘ilm-i belāgat u fenn-i feşāhata rāğib olup bu fakīr-i Mevlevī a’nī Şeyḥ İsmā’īl-i Ankaravī’den Ḥaṭīb-i Dımışkī’niñ ağmaz-ı muşannefātından olan metn-i Telhīş’i ta’allüme şürü’ idüp ḥālbuki anlarzın ol fende yedleri kaşır olduğundan ol kitāb-ı belāgat-nişābda münderic bulunan ma’anī-i daḳıkanın fehmi zihmlerine ‘asir geldüğü cihetle ‘ilm-i mezkūra iştigālden sīr ü melül olmuşlar idi. Bu fakīr-i keşirü’t-takşirīñ derünında şefkat-ı fıtrıyye vü merḥamet-i cibillıyye cūşa gelüp anlara ve anlardan gayrı ṭalib-i belāgat u feşāhat olanlara teshil itmek için ol kitāb-ı bed’ü’l-esāsın bed’ ü beyānına müte’allik olan ve fenlerinden ṭullāba ehemmi ü elzem olan ebyāt u kelimāt telhīş ü iktibās kılınup Türki ‘ibārāt üzere terceme vü tefsir olındı ve büleğā vü şu’arānıñ mahalle münāsib olan ebyāt-ı belāgası ve Fārsī ve ‘Arabī ile cā-be-cā tezyīn ü taḥliye olunup aḳsām-ı şī’ri bilmek ve fūnūn-ı inşāya vāḳıf u ‘arif olmak için muḳaddime kılındı.*” (Ankaravî, 1284: 2-3)

Yukarıdaki satırlardan da anlaşılacağı üzere bir gün Ankaravî’nin talebelerinden olan Derviş Āmil ve Muhammed Sādık Çelebiler şan’at-ı şī’r ü ma’rifet-i inşāya ve ‘ilm-i belāgat u fenn-i feşāhatı öğrenmeye talip olurlar. Bunun için de şeyhleri İsmāil-i Ankaravî’den ‘Hatīb-i Dımışkī’nin yani Kazvīnī’nin anlaşılması en zor eserlerinden olan Telhīşü’l-Miftāh’ı okutmasını rica ederler. Fakat belāgat ilmine dair bilgileri çok kıt olduğu için Kazvīnī’nin Arapça kaleme alınmış bu eserin içindeki ince manaları anlayıp kavramakta çok zorlanırlar. Bunu gören Ankaravî’nin derunundaki şefkat ve merhamet duyguları harekete geçer ve hem onlara hem de onlardan gayrı belāgat ve fesāhat taliplerine kolaylaştırmak için adı geçen eserin bed’i ve beyān ilimlerine dair kısımlarını özetleyerek Türkçeye tercüme eder. Ankaravî, yer yer belāğ beyitlerle ve Farsça ve Arapça ibarelerle donattığı eserini aḳsām-ı şī’rin bilinmesi ve fūnūn-ı inşāya vāḳıf u ‘arif olunması için kaleme almıştır.

3. Eserin Adı

Hem Kazvīnī’nin Telhīşü’l-Miftāh’ının kilidini açacak bir anahtar (miftāh) hem de ona ışık tutacak, onu aydınlatacak bir meş’ale (mısbāh) olmasını umduğu ve cevher-i şeb-tāb ve tuḥfe-i kem-yāb olarak nitelendirdiği bu eserine İsmāil-i Ankaravî Miftāhü’l-Belāga ve Mısbāhü’l-Fesāha adını vermiştir:

“*...ve buña Miftāhü’l-Belāga ve Mısbāhü’l-Fesāha demekle nām virildi. Ümmīddir ki bu cevher-i şeb-tāb u tuḥfe-i kem-yāb Miftāh’a miftāh ve fūnūn-ı belāgata müte’allik olan kütübe nisbetle mısbāh ola.*” (Ankaravî, 1284: 4)

4. Eserin Muhtevası

Miftāhü’l-Belāga ve Mısbāhü’l-Fesāha adı verilen bu eser, Ankaravî’nin “*...ve cümle dört bāb ve her bāb içinde bir niçe fasl üzere mübtenī olup dūrildi.*” (Ankaravî, 1284: 3-4) şeklindeki sözlerinden de anlaşılacağı üzere dört “bāb” ve bu “bāb”ların içinde yer alan muhtelif “fasl”lardan meydana gelmiştir. Eserde yer alan “bāb”lar ve “fasl”lar şu başlıkları taşımaktadırlar:

El-Bābu’l-Evvel fi Beyānı’l-Kelime ve’l-Kelām [9]

El-Faşlu’l-Evvel fi Beyānı Envā’i’l-İsnād [22]

binlerce kilometre uzaklıktaki bu iki devletin kurduğu diplomatik ilişki sayesinde Menāzir’in bir nüshası daha yazarı hayattayken İstanbul’a ulaşmıştır. Menāzirü’l-İnşā, hem Osmanlı İmparatorluğu’nda onyedinci yüzyılın ilk çeyreğinde tercüme edilecek kadar hem de sonrasında metninin ve tercümesinin yayımlanacağı seviyede bir popüleriteye ulaşmış bir eserdir. Nitekim Taşköprüzade, Menāzirü’l-İnşā’nın hem Osmanlı alimleri hem de Fars fazılları arasında ne kadar popüler olduğunu Miftāhü’s-Sa’ade (I, 182) adlı eserinde belirtir. Menāzirü’l-İnşā İstanbul’da tarihsiz olarak -çok büyük bir ihtimalle de 1860’larda- yayımlanmıştır.” (Ferrard, 1984: 20). “Kaşf, kitabın, bir mukaddime, iki makale ve bir hâtime den ibaret bulunduğunu yazıyor. Kitabın mukaddimesi yedi fasl üzere tertib edilmiştir. Bu fasıllarda inşā, mevzû ve gaayesi, belāgat ve fesāhat, ıstılahlar, teşbīh, istiāre, kināye, ta’rız ve telvīh anlatılmaktadır. Bundan sonra 1. makalede kelâmın taksimî ve şiiir nevi’leri, 2. m.de mükātebelere ve şartları, hâtime de hat ve husūsiyetleri bildirilmektedir.” (Gölpınarlı, 1971: 414-415).

El-Faşlu's-Şānī fi Ta'rīfi'l-Belāğa [25]

Bāb-ı Şānī 'İlm-i Beyāna Mūte'allik Olan Kavā'id ü İştihātı Beyān Eyler [42]

El-Faşlu'l-Evvel fi Beyāni'l-Haḳīkat ve'l-Mecāz [81]

Faşl-ı Şānī Mecāz-ı Mürseli Beyān Eyler [84]

El-Faşlu's-Şāliş fi Beyāni'l-İsti'āre [87]

El-Faşlu'r-Rābī' fi Beyāni'l-Kināye [96]

El-Faşlu'l-Hāmis fi Beyāni't-Ta'rīz ve't-Telvīh ve'r-Remz ve'l-İşārāt [99]

Bāb-ı Şāliş Şi'riñ Aḳsāmını ve Bedī'e Mūte'allik Olan Ba'zı Muḥassinātını Beyān Eyler [104]

El-Faşlu'l-Evvel fi Beyāni Māhiyeti's-Sec' ve Aḳkāmihi ve Aḳsāmihī [126]

El-Faşlu's-Şānī fi Beyāni 'İlmi'l-Bedī' [130]

El-Faşlu's-Şāliş fi Beyāni Ma'rifeti'l-İktibās ve'd-Derc ve Aḳkāmihā [145]

Faşlun fi Beyāni Takḳīmi'l-Kelām ilā Vechi Aḳḳer [164]

El-Bābu'r-Rābī' fi Māhiyeti 'İlmi'l-İnşā' ve Mevzū'ihī ve Ta'rīfihi ve Envā'i'l-Mekātib ve'l-Mürāselāt [180]

Faşlun fi Beyāni'l-Aḳsām ve'l-Erkān ve Şerā'it mā Yektubu'n-Nāsu Ba'zahum ilā Ba'z [190]

Biz bu yazımızla yukarıdaki başlıklar altında işlenen konuları, başka bir deyişle daha önce terimler sözlüğünü hazırladığımız⁶ *Miftāhü'l-Belāğa ve Mişbāhü'l-Fesāha*'nın muhtevasını -eserde yer alan örneklerden sarfınazar ederek- ortaya koymaya çalıştık. Köşeli parantez içindeki sayılar 1284/1867 tarihinde İstanbul'da Tasvir-i Efkār matbaasında basılan nüshanın sayfa numaralarıdır.

Miftāhü'l-Belāğa ve Mişbāhü'l-Fesāha

Ammā ba'dü ḥamdü'l-İllāhü'l-'aliyyü'l-veliyi ve ş-şalātu ve's-selāmu 'alā ḥazretü'n-nebeviyye ve ravzatü'l-Muştafiyye zübde-i evlād-ı ma'nevī ve zümre-i aḥfādımın eşlahı ve ehl-i ḫalebi ya'nī Dervīş 'Āmil ve Muḥammed Şādiḳ [2] Çelebi yesserallāhu lehümā el-'ilmü'l-edebī vaktā ki şan'at-ı şir ü ma'rifet-i inşāya ḫālib ve 'ilm-i belāğat u fenn-i feşāhata rāğib olup bu faḳīr-i Mevlevī a'nī Şeyḫ İsmā'il-i Anḳaravī'den Ḥaḫīb-i Dımuşḳī'niñ ağmaş-ı muşannefātından olan metn-i Telḫīş'i ta'allüme şürü' idüp ḫālbuki anlarıñ ol fende yedleri ḳaşır olduğundan ol kitāb-ı belāğat-nişābda mūnderic bulunan ma'ānī-i daḳıḳanıñ fehmi zihnlere 'asir geldüğü cihetle 'ilm-i mezkūra iştigālden sır ü melül olmuşlar idi. Bu faḳīr-i keşirü't-taḳşiriñ derünında şefkat-ı fiḫriyye vü merḫamet-i cibilliyeye cūşa gelüp anlara ve anlardan ḡayrı ḫālib-i belāğat u feşāhat olanlara teshīl itmek için ol kitāb-ı bedī'ü'l-esāsın bedī' ü beyānına mūte'allik olan ve fenlerinden ḫullāba ehemm ü elzem olan ebyāt u kelimāt telḫīş ü iktibās ḳılınup Türki 'ibārāt üzere terceme vü tefsīr olındı ve bülegā vü şuarānıñ maḫalle münāsib olan ebyāt-ı belāğası ve Fārsī ve 'Arabī ile cā-be-cā tezyīn ü taḫliye olınup aḳsām-ı şiri bilmek ve fūnūn-ı inşāya vāḳıf u 'arif olmaḳ için muḳaddime ḳılındı ve cümle dört bāb ve her bāb içinde bir niçe faşl üzere [3] mūbtenī olup dūrildi ve buña Miftāhü'l-Belāğa ve Mişbāhü'l-Fesāha dimekle nām virildi. Ümmiddir ki bu cevher-i şeb-tāb u tuḫfe-i kem-yāb Miftāh'a miftāh ve fūnūn-ı belāğata mūte'allik olan kütübe nisbetle mişbāh ola ni'me.

Egerci şüretā ḳalīlü'l-ḫacmdir lākin ma'nide kevāib-i ma'ānī ile müzeyyen olmuş bir felek-i pür-necmdir. Niçe levāzım u kavā'idi ḫāvī olmuş ve çok menāfi' ü fevā'idi cem' ḳılmışdır. Cümle-i fevā'idinden biri şanāyi'-i şiriyyeniñ bilinmesine vesīle ve bedāyi'-i inşāiyyeniñ fehm ü iz'ān ḳılınmasına bir ḫoş zerī'adır. Bā-ḫuşuş kitāb-ı Meşnevī'niñ vücūh-ı ma'ānisinden rāfi-i niḳāb olmaḳ ve ruḫsāre-i nikāt ü feḫāvisinden def-i ḫicāb ḳılmaḳ bu 'ilmi bilmege merḫūn u menūḫ belki eḫādīs-i nebeviyyeniñ niçe belāğ olduğunu bilmek ve kelām-ı ilāhīniñ ne mertebe mu'ciz olduğuna 'ālim olmaḳ ve nazm-ı şerīfiñ elfāz-ı belāğasında mevzū'a olan esrāriñ vücūhundan keşf-i estār ḳılmaḳ bu fende māhir olmağa mevḳūf u merbūḫdur. Çünkü bir 'ilmiñ ma'lūmı şerīf ola ol 'ilm dahı şerīf olur ve bir fenniñ ki mevzū'ı laḫif ü 'ālī-ḳadr olsa ol [4] fenniñ hem laḫif ü 'ālī-ḳadr olması lāzım gelür.

Pes bu 'ilme her kim Ḥazret-i Ḳur'ān-ı 'Azīm'ın ve eḫādīs-i resūl-i kerīmiñ elfāz-ı şerīfesinde mevzū'a olan rumūz u işārātı ve teşbīhāt u isti'ārātı bilmek niyyetiyle iştigāl ḳılsa ol kimse mücerred ḳıl ü ḳāle meşḡūl olanlar ḳabilinden olmayup anıñ sa'yı ḳalāl ve ḡūşişi vebāl olmaz. Ammā ol kimse ki bu niyyetden ḳaḫ'ı nazar mücerred izḫār-ı fażilet ḳılmadan ve beyne'n-nās belāğat u feşāhatla şöhret ü nebāhat bulmadan ve müşārün ileyḫ bi'l-benān olmadan ötürü müştāḡil ü mütevaḡḡil olsa ol kimse kendüsine efzāl u evlā olanı ḳoyup aḫḳar u ednā şey'e ḫālib olup sa'y u ḡūşişi üzere ol nāsın ḳurı taḫsīn ü āferininden ḡayrı bir nesne bulmaz ve li-hāzā cān baḫşinden ḫazḫ alan aḫşāb-ı aḫvāl u erbāb-ı kemāl elfāz u aḳvāle mūte'allik olan baḫş u cidāle ḳoḫlık iltifāt u iştigāl ḳılmaz meger ki Ḳur'ān-ı 'Azīm'ın ve eḫādīs-i resūl-i kerīmiñ mezāyāsına vāşıl olmadan veyāḫud bir za'ifü'z-zihn ḫālibe ta'līm ü ifāde ḳılmadan ötürü. [5]

⁶ Bkz. Fatih Ülken (2016). "İsmā'il-i Ankaravī'nin Miftāhü'l-Belāğa ve Mişbāhü'l-Fesāha'sındaki İstihlār", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 43, s.467-477.

Ammā cāna ziyā geldükden ve rūh şafā vü cilā buldukdan şofra söylenen söz mücerred lafzī vü suverī degil belki ma'nevī vü haqīkīdir. Zīrā kelām-ı faşih ü nuṭk-ı melih baḥr-ı cāniñ mevcı ve gevher-i 'aql u 'irfāniñ dürcidir. [6] Kaçan bir kimseniñ şarāb-ı lafzında ḥalāvet ve mā-i nuṭkında 'uzūbet ü leṭāfet göresin bil ki ol kimseniñ baḥr-ı cānında hem leṭāfet ü ḥalāvet çokdur ve bir kimseniñ ki çeşme-i deḥānından carī olan āb-ı kelāmını ḥalāvet ü leṭāfetden ḥālī vü 'arī müşāhede kılasın bil ki anıñ nehr-i revānında ḥalāvet ü leṭāfet yokdur. (El-mer' u maḥbū'un taḥte lisāne) ḥadīs-i şerīfi bu ma'nāyı mü'eyyid olur ki lisān tercemān-ı cināndır ve "kelāmından olur ma'lūm kişiniñ kendü miqdārı" mışra'ı bu feḥvāyı taşdıq kılar. Zīrā kelām mu'arraf-i mekādīr-i insāndır.

Bilgil ki suḥan-verān u nazm-āverān bi'l-istikrā dört kısma münkasımlardır:

Κısm-ı evvel oldur ki tamām şüret ü ma'nāyı cem' kılmış ve anıñ kelāmı zī-rūh olmuş ve rūh-efzā vü ḥayāt-baḥş olmak mertebesini hem bulmuşdur.

Κısm-ı şānī oldur ki anıñ kelāmı zāhiren zīb [7] ü ziverle ṭolmuş ve elfāz u 'ibārāt ve tecnīsāt u terşī'ātla müzeyyen ü mücellā olmuş lākin kālīb-ı bī-cān u şüret-i bī-ān gibi şeklen ḥüb ve ma'nen bī-rūh u bī-mā'nā kalmış ola. Bu kısma evliyā vü 'urefāniñ zī-rūh u ḥayāt-baḥş olan kelimāt-ı ṭayyibelerini tettebbu' eylemek lāzım olur ki tā kelāmında anıñ rūh ḥāşıl ola ve ol vāsīta ile zevk ü ma'nāya vuşul bula.

Κısm-ı şālīş oldur ki kelāmı ḥaylī rūh-efzā vü ma'nīdār ola lākin şuver-i lafziyyesi zīnet-i edebiyātdan 'arī ve zīb ü ziverle şānā'āt-ı şī'riyyeden ḥālī vü berī olmağla edebiyāta 'ālim olan suḥan-dānlar u nükte-ḥvānlar kātalarında bī-rağbet olmuş ve bī-i'tibār kalmış ola.

Κısm-ı rābī' oldur ki anlarıñ kelāmı şüret ü ma'nādan ḥālī olmağla eşvāt-ı ḥayvānāta lāḥik ola ve anlar ḥaqqında yāve-güy u herze-cüy dinmek şādık gele.

Pes şu iki kışmdan olan suḥan-perdāz u nazm-sāzlara bu 'ilme şürü' kılmak ve bu fenne ṭalib ü rāğib olmak lāzım u vācib olur tā belāğat u feşāḥata mālik olalar ve şüret ü ma'nāyı sā'ir 'urefā vü büleğā gibi [8] cem' kılar ve sözlerinde süz ve nazmlarında rūh-ı dil-efrüz bulalar ve nazm u neşriñ me'āyib ü meḥāsini hem vākıf u 'arīf olalar.

Çün bu fenni bilmek kelime ve kelāmıñ bilinmesine mevķūf oldısa evvelā kelime ve kelāmıñ ta'rīf ü tefsīrine şürü' olındı ba'dehu bedī' ü beyāna müte'allik olan kelimātıñ şerḥ ü taḥrīrine bi'avnillāhi vü tevfiķi ibtidā kılandı. Ümmīddir ki itmām u ihtitāmı müyesser ola ve's-selām.

El-Bābu'l-Evvel fi Beyāni'l-Kelime ve'l-Kelām [9]

Kelime luğatda bir söze dirler ve iştilāḥda bir lafzdır ki ma'nā-yı müfred için vaz' olunmuşdur.

Lafz luğatda atmağā ve remy itmege dirler ve iştilāḥda lafz şol bir şeydir ki insān anı telaffuz eyler yāḥud insāniñ telaffuz eylediği şey ḥükminde olur. [9]

Vaz' luğatda komağā dirler ve iştilāḥda vaz' bir şey'i bir şey'e taḥşış itmekdir. Her ne zamānda ki şey-i evvel iṭlāk olına yāḥud iḥsās olına andan şey-i şānī fehm kılna. Meşelā lafz-ı ḍarb ki iṭlāk olındukda andan ya ma'nā-yı ḍarb veyā fi'l-i maḥşūş münfehm olur ve ke-zālik leyde nār iḥsās olınsa andan duḥān ve nehārda duḥān iḥsās kılnsa andan nār ma'lūm olur ve bir kimseniñ leḥ-gezīde kılnasından ma'nā-yı iskāt fehme gelür.

Vāzı'-ı luğāt kim idüğü ḥuşūşında ihtilāf vardır. Ebu'l-Ḥasane'l-Eş'arī ve men tābī'ihu "Vāzı'-ı luğāt fi'l-ḥaḳīka Allāhu Ta'ālā'dır." didiler ve Ebū Ḥāşim Cubbāi-yi Mu'tezilī ve anıñ tevābī'i olan ehl-i i'tizāl "Vāzı'-ı luğāt insāndır." diyü taḥḳik eylediler ve ḥaḳīkat oldur ki [10] vāzı'-ı luğāt Cenāb-ı Ḥaḳḳ'ıñ ilhāmı vāsītasıyla insāndır.

- Gāh olur ki vaz' ḥāşş ve mevzū'un leh daḥı ḥāşş olur. Meşelā vāzı' bir şahş-ı mu'ayyeni ta'aḳkul idüp anıñcün ḥāşşeten bir lafz vaz' eyler Zeyd ve 'Amr gibi. Cümle-i i'lām bu ḳabīldendir.
- Gāh olur ki vaz' ve mevzū'un leh her ikisi 'āmm olurlar. Niteki vāzı' ta'aḳkul-ı ma'nā-yı 'āmm eyleyüp anıñ izāsında bir lafzı vaz' eylemişdir recül ve ḍarb gibi.
- Gāh olur ki vaz' 'āmm olup mevzū'un leh ḥāşş olur muzmerāt ve anıñ aḥavātı gibi.
- Ammā vaz' ḥāşş olup mevzū'un leh 'āmm olmak vāķi' olmamışdır.

Müfred bir lafzdır ki ol lafzıñ cüz'i ma'nāsıñ cüz'i üzere delālet eylemez. Bu ta'rīf aḳsām-ı elfāzdan dört kısım üzere şādık olur:

Evvel ol ki aşlā cüz' ṭutmaz ve ma'nāya delālet ider. Elif-i istifhām gibi ki cüz' yokdur ammā ma'nāya delālet ider.

İkinci cüz' ṭutar ammā anıñ cüz'-i lafzı cüz'-i ma'nāsına delālet itmez. Meşelā Zeyd gibi ki [11] andan ḥarf-i zā anıñ cüz'-i mu'ayyeni delālet kılmaz.

Üçüncü oldur ki cüz' ṭutar ve iki cüz'den her birisi bir ma'nāya delālet ider. Meşelā 'Abdullāh gibi. Ammā 'alemiyyet ḥālinde ol maḳşūd degildir. Belki maḳşūd o şahş-ı mu'ayyendir.

Dördüncü kısmı oldur ki iki cüz' ṭutar ve bir kimseye 'alem olduḳda hem cüz'-i lafzı cüz'-i ma'nāsına delālet ider. Meşelā ḥayvān-ı nāṭik gibi ki kaçan bir şahş-ı mu'ayyene 'alem kılnsa anıñ cüz'-i lafzı ki ḥayvān

ve nâtiqdir cüz'-i ma'nâ-yı maqşûda delâlet ider. Zîrâ ol şahş ki hayvân-ı nâtiq anıñ 'alemi ola ma'a't-teşahhuş hayvân-ı nâtiqdir. Pes lafz-ı hayvân ve lafz-ı nâtiq her ikisi iki ma'nâ üzere delâlet eylemiş olurlar ki andan her birisi ol şahş-ı mu'ayyenin cüz'-i ma'nâsıdır. Ammâ bu delâlet 'alemiyyet hâlinde murâd olmaz. Bu taqrîr olınan aqvâl müteqaddimîniñ ta'bîridir. Ehaqq olan ta'bîr oldur ki ma'nâ-yı hayvân ve ma'nâ-yı nâtiq 'alemiyyet hâlinde muṭlaqâ melhûz degildir ve maqşûd-ı melhûz ol şahş-ı mu'ayyendir. [12]

Pes bunı dañı bil ki eger bir kelime mazhar olup bir şey'e delâlet kılsa ve vaz' hâşş ve mevzû'un leh dañı hâşş olursa ol kelimeye '*alem* dirler ve eger vaz''amm ve mevzû'un leh hâşş olursa aña *ism-i mevşûl* ve *ism-i işâret* ta'bîr iderler ve eger mazhar olmazsa aña *zamîr* dirler hüve ve ente gibi ve eger ma'nâ-yı kelime vâhid bi's-şahş olmayup ol ma'nânın huşûli bir nev'in efrâdına 'ale's-seviye olursa aña *mütevâtî* dirler ol ma'nâda efrâdın tevâfuķı olduğı mülâbese ile meşelâ insân gibi ki anıñ mefhûmı cemî' efrâd üzere 'ale's-seviye şâmidir ve eger 'ale's-seviye olmazsa ol kelimeye *müşekkek* dirler efrâdın anda tefâvüti vü teşârûki olduğı cihetden bu kelime müsterek midir veyâhud mütevâtî kabîlinden midir diyü nâzır olan kimseleri şekk ü şübheye ilkâ eyledüğü vâsiṭa ile meşelâ lafz-ı vücûd gibi ki vâcibe ve mümkinde şâmil olur. Lâkin mümkinden vâcibe delâleti aqvâdır ve eger iki kelime veyâhud dañı ziyâde bir ma'nâ için mevzû' olsalar ol iki kelimeye [13] *müterâdifân* dirler ve eger dañı ziyâde olursa *elfâz-ı müterâdife* ta'bîr iderler. Eger lafz-ı vâhid iki veyâ üç veyâhud ziyâde ma'ânî için mevzû' olursa ve ol ma'âniden her birine vaz'-ı ulâ üzere 'ale's-seviye delâlet kılsa ol lafza ma'âniden her birine nisbetle *mücmel* dirler ve cemî' ma'nâya nisbetle *müşterek* ta'bîr iderler e'amdır her iki ma'nâ birbirine mütezâdd olsun veyâ olmasun. Ammâ ma'nâda birbirine mütezâddan olmayup ya iki veyâ üç ma'nâ için mevzû' olursa [14] veyâhud dañı ziyâde için vaz' olunup ma'ânî-i keşîreye delâlet kılsa meşelâ 'ayn-ı mühmele gibi ki ma'ânî-i keşîreye vaz' olunmuşdır.

Eger bir lafz vaz'-ı evvelden mehcür olup âher ma'nâya naql olınsa aña *menķül* dinür. Meşelâ lafz-ı şalât gibi ki bi-hasebî'l-luğa du'â için mevzû'dur ve şarî' hazretleri anı bu ma'nâdan erkân-ı maḥşûsa için naql eylemişdir. Beyne'l-ma'neyn münâsebet budur ki ma'nâ-yı şânî dañı du'âyı mutaẓammındır. Pes anı ba'zı eczâsıyla tesmiye kılmış olurlar ve lafz-ı şalât ma'nâ-yı evvelde haķıķat-ı luğaviyye ve ma'nâ-yı şânide haķıķat-ı şer'iyedir. Zîrâ nâkil şarî'dir.

Şekil 1: Menķül

Eger nâkil 'örf-i hâşş olursa ve bir lafzı vaz'-ı evvelinden kendüleriniñ iştilâhına naql kılsa aña *haķıķat-ı 'örfiyye-i hâşşa* dinür. [15] Eger naql bir cemâ'ata maḥşûş olmayup 'ammeye mensûb olursa aña *haķıķat-ı 'örfiyye-i 'amme* ta'bîr kılnur. Bunun nâkili mu'ayyen olmaduğı için buña haķıķat-ı 'örfiyye-i 'amme dinmişdir ve eger naql 'alâķa vü münâsebet üzere mübtenî olmazsa aña *mürtecel* dirler. Ca'fer gibi ki luğatda nehr-i şağîre dirler sonra bir şahş a ism eylediler ve haķıķat ve mecâz ve teşbîh ve isti'arenin ta'rîfleri 'an-ķarîb zikr olınur inşâ'allâhu ta'âlâ.

Kelâm bir lafzdır ki iki kelimeyi isnâdla mutaẓammın ola. Ba'zılar kelâmı şöyle ta'rîf eylediler ki bu evvelki ta'rîfden aḥşardır. Ya'nî kelâm isnâdla muttaşîf olan şol iki [16] kelimedir ki muḥâṭaba şahîh sükût ifâde eyleye.

İsnâd aḥad cüz'ini âhere nisbet eylemektir. Şu ḥaysiyyetden ki muḥâṭaba fâ'ide-i tämme ḥâşıl olup âhere muntazır olmaya. Mazhara ve muzmere ve ḥabere ve inşâya şâmil olur.

Pes kelâm dañı iki kısımdır ya ḥaberdır veyâ inşâdır.

Şekil 2: Kelâm iki kısımdır.

Eger ol kelâmın ezmine-i selâşeden birinde ya nisbet-i şübütiyye veyâ nisbet-i selbiyye ile ḥarice nisbeti olup ve tilke'n-nisbetin zâlîke'l-ḥarice muṭâbaķatı olur veyâ muṭâbaķatı olmazsa aña *ḥaber* dirler ve illâ aña *inşâ* ta'bîr iderler ve kelâm-ı inşâ'ınıñ şıdķ u kizbe ihtimâli olmaz. Zîrâ inşâ şol nefis kelâma ıtlâķ olunur ki anıñ ḥarice nisbeti olmaya gerekse ol nisbetin mu'abâķatı olsun ve gerekse olmasun. Pes kelâm-ı inşâ'ınıñ ḥarice nisbeti olmayınca şıdķ u kizbe dañı ihtimâli olmaz ve li-hâzâ mantıķiler inşâ'î olan kelâma kaẓiyye dimezler ki kaẓiyye anlar katında şıdķ u kizbe ihtimâli olan kelâmdır. Binâ'en 'alâ hâzâ inşâ'ıyyâtı anlar taşavvurâtdan 'addiderler.

Pes kelâm-ı inşâ'î dañı ya bir şey'i ṭaleb eylemek [17] üzere delâlet eylerse ikiden ḥâlî degildir ki maqşûdâtdan ya bir şey'in zihnde ḥâşıl olmasındır yâhud degildir. Bir şey'in zihnde huşûli maṭlûb olursa aña *istifhâm* dinür ve eger olmazsa ya maqşûdâtdan bir şey'in ḥaricden huşûli veyâhud 'adem-i huşûlidir. Evvelki kısım eger isti'lâ ile olursa aña *emr* dinür ve eger tesâvî ile olursa *iltimâs* ta'bîr olınur ve eger ḥuzû' ve 'aciz ve niyâzla olursa aña *du'â* tesmiye olınur.

İkinci kısım ki maqşūdātadan bir şey'in hāricde 'adem-i huşūlidir. Ol daı eger isti'lā ile olursa aña *nehı* dinür ve eger tesāwī ile olursa *iltimās* ve eger 'acız ve hużū' ile olursa *du'a* ta'bır olunur.

Vech-i şānī kelām-ı inşā'ı eger bir şey'in talebi üzere delālet-i vaz'ıyye ile delālet eylemezse aña *tenbīh* tesmiye kılınur. Bu kısımda temennī ve tereccī ve kaşem ve nidā ve ef'al-i muqārebe ve ef'al-i medh ve ef'al-i zemm dāhil olur ki mütekellim bu aqsāmın her biriyle muhātabı kendü mā fi'z-zamīrinden āgāh kılur.

Ammā kelām-ı haberīnīn şıdka vü kizbe ihtimāli vardır. Zīrā kelām-ı haberīnīn iki nisbeti vardır: [18] Evvel şol nisbet-i kelāmiyyedir ki müsned ile müsnedün ileyhiñ miyānında vākı' olandır ve ikinci şol nisbet-i hāriciyyedir ki nisbet-i kelāmiyyeden kaş'ı nazar hāricde müsnedün ileyhiñ zātı ve müsnediñ mefhūmı vākı' olmaqdır.

Eger nisbet-i kelāmiyye muṭābık-ı nisbet-i hāriciyye olursa ol kelāma *şadıq* dinür ve eger hārice muṭābık olmazsa aña *kizb* tesmiye olunur. Eger bu nisbet-i kelāmiyye muṭābık-ı nisbet-i hāriciyye olursa bu kelām şadıq olur ve eger hārice muṭābık gelmezse aña *kizb* dinür.

Nizām-ı haberīnīn şıdka muhbiriñ i'tikādına muṭābık olmaqdır eger ol i'tikād haṭā oldı ise de ve haberīnīn kizbi muhbiriñ i'tikādına muṭābık olmamaqdır eger ol haber fi'l-vākı' şıdka ise de. [19]

Bunu daı bilmek gerekdir ki lā-şekk şaded-i ihbār u i'lāmda olan muhbiriñ kelām-ı haberīden maqşūdı ya bir hükmi muhātaba ifāde vü i'lām eylemekdir meşelā "Zeyd kâ'imdir." demek gibi veyāhud kendünün ol hükme 'alim olmasını muhātaba i'lām u ifāde eylemekdir. Qur'an'ı hāfiz olan kimseye hıfzetü'l-Qur'an demek gibi. Evvele *fā'ide-i haber* dirler ve ikinciye *lāzım-ı fā'ide-i haber* ta'bır iderler. Muhāverāt u muhāzarātta bu kısım çok isti'māl olunur. [21]

El-Faşlu'l-Evvel fi Beyānı Envā'ı'l-İsnād [22]

İsnād daı muṭlaqā eger inşā'ı olsun ve eger ihbārī olsun iki kısma münkasımdır:

Şekil 3: İsnād iki kısma münkasımdır.

isnād-ı haqıqī

isnād-ı mecāzī

Bir kısmına *haqıqat-ı aklıyye* ve *isnād-ı haqıqī* daı dirler ki ol fi'li veyāhud ma'nā-yı fi'li kendü fā'iline isnād eylemekdir eger ol fi'l andan ihtiyārele şadır olsun veyāhud andan ihtiyārele şadır olmasun ve bir kısmına daı *mecāz-ı aklı* ve *mecāz-ı hükmi* ve *isnād-ı mecāzī* daı ta'bır iderler ve isnād-ı mecāzī oldur ki kendü fā'iline isnād olunmayup belki şol mülābisine isnād olunmaqdır ki ol fi'l veyā ma'nā-yı fi'l fi'l-haqıka [22] anıñçün binā olunmamış ve andan vücūda gelmemişdir.

Mecāz-ı aqlīnin aqsāmı şarafeyniñ haqıqat ve mecāz olması i'tibāriyle dört olur. Zīrā iki tarafı ki *müsned* ve *müsnedün ileyhdır* ya haqıqatān-ı luğavītāndır veyāhud ikisi bile mecāz-ı luğavīdir veyāhud iki tarafı muhtelif olup biri haqıqat ve biri mecāz ola ve Hāzret-i Qur'an'da bu mecāz-ı aklı katı çok vākı' olmuşdır. [23] Bu isnād-ı mecāzī hemān habere muhtaşş degildir belki inşā'ıyyātta daı cārī olur. [24]

İsnād-ı mecāzīnīn ta'rīf ü beyānından ferāğat olındı ve belāğat u feşāhatıñ şerh ü beyānına şürü' kılındı.

El-Faşlu's-Şānī fi Ta'rīf-i Belāğa [25]

Kelāmda belāğat ol kelāmın feşāhatıyla bile muṭteżā-yı hāle muṭābık olmasıdır ve hāl ve maqām bir emrdır ki mütekellim kelāmı ber vech-i maḥşuş irād eylemege dā'ı vü bā'ış ola ve ma'nā-yı muṭteżā-yı maqām oldur ki meşelā muhātab seniñ eyledügiñ hükme münkir ola anıñ inkārı kadar kelām daı mü'ekked olmağ lāzımdır. Eger inkārı ziyāde olursa te'kid daı ziyāde olur ve eger anıñ inkārı kemter olursa te'kid hem kemter gerek. [25]

Pes muhātabıñ hükme münkir olması bir hāldır ki hükmi iktizā ider. Pes ol te'kid muṭteżā-yı hāl u muṭteżā-yı maqām olur. Pes belīg olan muṭteżā-yı maqāma lā-büdd ri'āyet kılur ve terkibi 'alā kaderi'l-hāce irād eyler. Meşelā eger muhātab bir hükmden ve ol hükmdede tereddüd eylemeden hālīü'z-zihni olursa mü'ekkedāt-ı hükmden istignā olunur ya'nı inneden ve lām-ı te'kidden ve harf-i tenbīhden nūn-ı te'kidden ve kelām cümle-i ismiyye ile irād olunmadan hālī kılınur ve eger muhātab bu hükmdede mütereddid olursa ve anıñ şıhhatini taleb kılursa bir mü'ekkidle ol hükmi te'kid ü takviyet eylemek müstahsen olur ki ol te'kid anıñ tereddüdini izāle eyleye ve eger muhātab hükme münkir olursa ol hükmi anıñ inkārı kadar te'kid eylemek lāzım olur. [26]

Çünkü belāğat muṭteżā-yı maqāma ri'āyet eylemeden 'ibāret oldısa anıñla ancağ kelām ve mütekellim vaşf olunur müfred vaşf olunmaz. Zīrā kelime-i belīga dinmek mesmū' olmamışdır. Ammā kelām-ı belīg ve mütekellim-i belīg dinmek münāsib gelmişdir ve mütekellimde belāğat bir melekedir ki mütekellim anıñla te'lif-i kelām-ı belīg eylemege qādir olmuşdır.

Belāğat-ı kelāmın iki tarafı vardır. Bir tarafı begāyet a'lādır ki ol hadd-i i'cāzıdır. Ya'nı anıñ mişlini irād eylemege beşerde şakat yokdur. Bülegā belāğata evvela üç [27] mertebe işbāt eylemişlerdir: a'lā ve evsaf ve ednā.

Şekil 4: Belāğatın mertebeleri

a'lā

evsaṭ

ednā

“Bu merātib-i selāsedan her biriniñ daḥı üçer mertebesi vardır.” diyü söylemişlerdir. Belāgatıñ a'lā mertebesiniñ üçü bile ḥadd-i i'cāzda dāḥildir ki ṭavḥ-ı beşerden ḥāricdir ve eḥādīs-i ḥazret-i nebī ve kelimāt-i emirü'l-mü'minīñ Ḥazret-i 'Alī ve maḳālāt-ı manzūme-i ba'zı velī daḥı belāgatıñ a'lā mertebesiniñ ednā mertebesine ḳarīb olmuşdır ve ḥadd-i i'cāza duḥūl ḳılmışdır ve ekşer [28] şu'arānıñ kelimāt-ı pākizeleri belāgatıñ mertebe-i evsaṭınıñ a'lā mertebesine vuşūl bulmuşdır ve belāgatıñ esfel mertebesi oldur ki eger kelām ol mertebeden mādūnına taḡyir ü tenzīl olınsa 'inde'l-büleḡa eşvāt-ı ḥayvānāta eger i'rābı şaḥīḥ ise de müllḥaḳ olur ve edā-yı murād eylemede nehḳ-i ḥimār u na'b-ı ḡurāba müşābih gelür.

Pes feşāḥata gelelim. Seyyid Şerīf ḥazretleri feşāḥatı bu ḡüne ta'rīf idüp buyururlar: Feşāḥat luḡatda ibānet ü zūḥūrdan 'ibāretdir ve müfredde ol müfrediñ *tenāfür-i ḥurūf*dan ve *ḡarābet*den ve *ḳıyāsa muḥālefet*den ḥāliş olmasıdır.

Şekil 5: Müfredde feşāḥat

tenāfür-i ḥurūf

ḡarābet

ḳıyāsa muḥālefet

ve kelāmda feşāḥat ol kelāmıñ *za'f-ı te'līf*den ve *tenāfür-i kelimāt*dan ve *ta'ḳīd-i lafzī ve ma'nevī*den ḥāliş olmasıdır anıñ feşāḥatıyla bile.

Şekil 6: Kelāmda feşāḥat

za'f-ı te'līf

tenāfür-i kelimāt

ta'ḳīd-i lafzī ve ma'nevī

Çünkü bu ta'rīfde tenāfür-i ḥurūf ve ḡarābet ve ḳıyāsa muḥālefet ve za'f-ı te'līf ve ta'ḳīd zıkr olıñ bu umūr-ı mezkūreyi [29] şerḥ ü beyān eylemek lāzım geldi tā ki feşāḥat ma'lūm ola.

Kelāmda za'f-ı te'līf oldur ki beynel-cumḥūr meşḥūr u müte'arif olan ḳavā'id-i naḥviyyeniñ ḥilāfı üzere ola.

Tenāfür-i kelimāt kelimātıñ lisān üzere şaḳīl olmasıdır. [30]

Ta'ḳīd iki ḳısmdır. Biri lafzī ve biri ma'nevīdir.

Şekil 7: Ta'ḳīd iki ḳısmdır.

ta'ḳīd-i lafzī

ta'ḳīd-i ma'nevī

Ta'ḳīd-i lafzī kelāmıñ maḳşūd olan ma'nā üzere zāhirü'd-delāle olmamasıdır ve delāletiñ 'adem-i zūḥūrına sebep terkīb-i kelāmda ḥalel olduḡı içündür. Ma'nā tertīb-i elfāz tertīb-i ma'nāya muṭābıḳ olmayup kelāmda [32] taḳdīm ü te'ḥīr veyā ḥazf u izmār olduḡı cihetden maḳşūd olan ma'nāyı fehm şa'b u 'asir olur. [33]

Ta'ḳīd-i ma'nevī oldur ki kelām maḳşūd olan ma'nā üzere zāhirü'd-delāle olmaya zihniñ aña intıḳālede ḥaleli olduḡıçün ve bi-ḥasebi'l-luḡa mefhūm olan ma'nā-yı evvelden maḳşūd olan ma'nā-yı şāniye zihniñ 'adem-i intıḳāline sebep vesā'it-i keşireye muḥtāc olan levāzım-ı ba'ideniñ zıkrıdır veyāḥud ki ma'nā-yı maḳşūd üzere delālet eyleyen ḳarā'iniñ müntefi olmasıdır. [35]

Çünkim feşāḥat-ı kelām ma'lūm oldı feşāḥat-ı kelimeniñ daḥı bilinmesi lāzım geldi. Pes yalnız bir kelimede feşāḥat [37] ol kelimeniñ *tenāfür-i ḥurūf*dan ve *ḡarābet*den ve *ḳıyāsa muḥālefet*den ḥāliş olmasıdır.

Tenāfür-i ḥurūf kelimede bir şıfatdır ki lisān üzere şaḳli mücib ola ve anı nuṭḳa getürmek 'aşır gele. [38] Bu maḥalde zābiṭa her ne kelimeyi ki zevḳ-i selīm şaḳīl ü müte'assiru'n-nuṭḳ 'addeyleye ol mütenāfirdir eger ḳurb-ı maḥāricden olsun ve eger bu'd-ı maḥāricden olsun veyāḥud ḡayrıdan olsun.

ḡarābet kelime-i müfredeniñ vaḥşī olması zāhıretü'l-ma'nā olmayup büleḡa ḳatında isti'mālden vaḥşet ḳılmasıdır. [39]

Muḥālefetü'l-ḳıyās bir kelimeniñ luḡat-ı 'Arab'ıñ tetebbu'ından müstenbaṭa olan ḳavā'ide muḥālif olmasıdır. [41]

Bāb-ı Şānī 'İlm-i Beyāna Müte'allıḳ Olan ḳavā'id ü İştılāḥatı Beyān Eyler [42]

'İlm-i beyān bir 'ilmdir ki anıñla bilinür ma'nā-yı vāḥidi ṭurūḳ-ı muḥtelife vü terāḳīb-i mütenevvī'a ile irād eylemek ol ma'nā üzere olan delāletiñ vuzūḥında ki ba'zı ṭurūḳ vāziḥü'd-delāle ola ol ma'nā üzere ve ba'zısı evzāḥ ola. Vāziḥ evzāḥa nisbetle fi'l-cümle ḥafī ola ve bu 'ilm *ḥaḳīḳat* ve *mecāz* ve *isti'āre* ve *kināye* ve *teşbīh*den baḥş eyler ve bunlarıñ her biriniñ taḥḳīḳi inşā'allāhu ta'ālā gelür.

Şekil 8: 'İlm-i beyān

ḥaḳīḳat

mecāz

isti'āre

kināye

teşbīh

Evvelā muṭlaḳā *teşbīh* bir emriñ bir āḥer emrde ma'anāden bir ma'nāda müşāreket eylemesi üzere delālet ḳılmasıdır. Delālet bunda hidāyet ma'nāsına olur. Bu maḥalde murād bu degildir. Belki şol teşbīh-i

muştalahdır ki anı demekle ta'rif eylemişlerdir. Ya'nî *teşbih-i ıstılâhî* bir emriñ bir âher emre bir ma'nâda [43] müşâreket eylemesi üzere delâlet kılmasıdır (ki) ol delâlet isti'âre-i taḥkîkiyye vechi üzere ve daḥı isti'âre bi'l-kinâye tarîkı üzere olmaya.

Teşbih-i ıstılâhîniñ erkânına nazâr olunmağla dört kısım olur. İki tarafı ki biri *müşebbeh* ve biri *müşebbehün bih*dir ve biri *vech-i şebeh*dir ve biri daḥı *edât-ı teşbih*dir.

Şekil 9: Teşbih-i ıstılâhîniñ erkânı

Emr-i evvele *müşebbeh* dirler ve emr-i şânîye *müşebbehün bih* dirler ve müşterek olan ma'nâya *vech-i şebeh* ta'bîr iderler.

Ya iki tarafı bile hissî olur [44] veyâḥud iki tarafı bile 'aklî olur veyâḥud iki ciheti bile muhtelif olur. Ya'nî müşebbeh 'aklî ve müşebbehün bih hissî olur [45] veyâḥud her iki taraf ya'nî müşebbeh ve müşebbehün bih 'aklî olurlar [49] veyâḥud her iki taraf muhtelif olurlar. Ya'nî bir taraf 'aklî ve bir taraf hissî olur [50] veyâḥud bir tarafı hayâlî ve bir tarafı hissî ola [51] veyâḥud bir tarafı [52] vehmî ve bir tarafı hissî olur. [53] Vehmî ve hayâlîniñ miyânında fark oldur ki hayâlî şol ma'dümdür ki kuvve-i müteḥayyile anı havâs-ı zâhire ile idrâk eylediği umürdan terkîb eyler. Vehmî şol ma'dümdür ki kuvve-i vâhime anı kendü tilkâ-i nefsinden ihtirâ' eyler.

Çünkü aḥvâl-i rükneyn bu kadar beyân olındı rükni-âher ki vech-i şebehdir anıñ beyân olunması hem lâzım geldi. Bülegâ vech-i şebehi böyle ta'rif eylediler ki *vech-i şebeh* beyne'l-müşebbeh ve'l-müşebbehün bih müşterek bir emrdir ya taḥkîk yönünden veyâ taḥyîl yönünden ki ol emriñ tarafeyne ziyâde ihtisâşı olsa ol ikisiniñ ol emrde müşterek olması kaçdıyla bile. [54]

Şekil 10: Vech-i şebeh

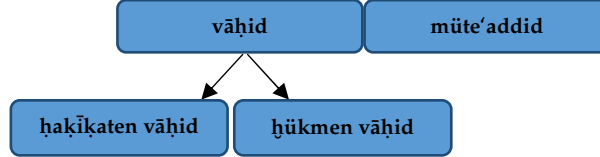
Vech-i şebeh-i ḥaḳîkî oldur ki tarafeyniñ zâtında müteḥaḳkîk ola.

Vech-i şebeh-i taḥyîlî oldur ki vech-i şebeh aḥad-ı tarafeynde veyâḥud iki tarafda bile bulunmaya illâ ber sebîl-i taḥyîl ü te'vîl ve kayd-ı müşterek anıñçündür ki eger vech-i şebeh müşterek olmasa teşbih muḥlakâ şâbit olmaz ve ziyâde ihtisâş kaydı ol ecludendir ki şol şifât ki müşterekdirler ve tarafeyne ziyâde ihtisâş tutmazlar ol mu'teber değıldir ve kayd-ı kaçd-ı iştirâk anıñçündür ki mümkün ki bir emr müşterek ola ve ziyâde ihtisâş daḥı tuta vech-i şebeh olmaya ve iştirâkine kaçd daḥı kılınmaya ve taḥkîkan ve taḥyîlen kaydı anıñçündür ki vech-i şebeh ki emr-i müşterekdir ve anıñ tarafeyne ziyâde ihtisâşı ola ve kaçd-ı iştirâk daḥı bulna. Lâkin illâ ber-sebîl-i taḥkîk faḳat belki gâh ber-sebîl-i taḥkîk [55] ve gâh ber-sebîl-i taḥyîl ola. [56]

Pes bilgil ki vech-i teşbih muḥlakâ ya tarafeyniñ ḥaḳîkatinden ğayr-ı ḥâricdir ya'nî vech-i şebeh tamâm tarafeyniñ mâhiyetidir veyâḥud ḥâricdir ve bu daḥı tarafeyniñ ḥaḳîkatinden ḥâric olan bir şifâtdır ki ol şifât ya zâtında mütemekkiye olan şifât-ı ḥaḳîkiyyedir veyâḥud havâs-ı ḥamseden biriyle idrâk olunan hissiyyedir [57] veyâḥud 'akliyyedir veyâḥud şifât-ı izâfiyyedir ve izâfiyyeden murâd zâtında hey'et-i müteḳarrir olmaya belki iki şey'e müte'allîk bir ma'nâ ola.

Vech-i şebehiñ taḳsîmini bir âher tarîk üzere daḥı eylemişlerdir. Nitekim vech-i şebeh ya vâḥid veyâḥud müte'addidir. Vâḥid daḥı ya ḥaḳîkaten vâḥiddir veyâḥud ḥükmen vâḥiddir.

Şekil 11: Vech-i şebehiñ bir âher tarîk üzere taḳsîmi

Eger ḥaḳîkaten vâḥid ise ya hissîdir ve iki tarafı daḥı hissîdir [58] veyâḥud vech-i şebeh 'aklî ve iki tarafı hissî olur [60] yâḥud vech-i şebeh 'aklî ve iki taraf daḥı 'aklî ola yâḥud müşebbeh 'aklî ve müşebbehün bih [61] hissî ola [62] ve bunıñ 'aksi gâh olur ki müşebbeh hissî ve müşebbehün bih 'aklî olur. [63]

Eger vech-i şebeh ḥükmen vâḥid olursa ya'nî nefsinde vech-i şebeh umür-ı müte'addide olup lâkin aña ḥükmi vâḥid virilüp vâḥid menzilesinde kılınursa bu daḥı ya hissîdir [64] veyâḥud vehmîdir. Vech-i şebeh-i vehmî ki ḥükmen vâḥid ola oldur ki vech-i şebeh umür-ı mütevehhmeden mütezi' ola. [69]

Ammâ vech-i şebehden kısım-ı şânî ki müte'addid olup ḥükmi vâḥid menzilesinde olmaya ve tamâm hissî ola [70] ve gâh olur ki bu umür-ı müte'addide 'aklî olur. [71] Çünkü aksâm-ı vech-i şebeh ma'lûm oldı pes hey'eti hey'ete teşbih eyledükleri şüretde gâh olur ki hemân mücerred hey'et ihtiyâr iderler. [72]

Teşbihden ğarâz ğâliben müşebbehe 'â'id olmağdır ve ol müşebbehe 'â'id olan ğarâz

- ya anıñ imkânını beyân eyler ya'nî kaçan bir emr-i garîb ü 'acîb olsa ve kûlûb-ı nâsa anıñ mümteni' olmasının fikri gelse anıñ mümkün olmasını beyân eyler [74]
- veyâhud ol müşebbehiñ hâlini beyân eyler ve şıfatlardan ne güne şıfat üzere olduğunu 'ayân eyler
- veyâhud kuvvet ü za'fda ve ziyâde vü nokşanda müşebbehiñ hâliniñ miqdârını beyân eyler
- veyâhud müşebbehiñ hâlini sâmi'îñ nefsinde muqarrer kılar ve anıñ şânına taqviyet virür. [75]

Şu agrâz-ı erba'a vech-i teşbîhiñ müşebbehün bihde vech-i şebih ile eşher ü a'râf olmasını iktizâ eyler veyâhud müşebbehi 'ayn-ı sâmi'de tezyîn içündür veyâhud teşbîhden garâz tesviye vü taqbîh olup veyâhud müşebbehi isti'râf murâd olur. Ya'nî zarîf ü bedî' 'addeylemek olur. İsti'râf dañı iki vech üzeredir. Biri şüretde mümteni' olmaqdır. 'Âdetâ egerci 'aklen mümkün [76] ise de bu kısım müşebbeh zihnde mutlakâ nâdirü'l-huzûr olmaqdır ve bir vechi dañı müşebbehiñ zihnde huzûrı katında nâdir ola.

Az olur ki teşbîhden garâz müşebbehün bihe â'id [77] olur. Bu dañı iki nev'dir. Bir nev'i müşebbehün bih vech-i şebihde etemm ü ekmele olduğunu ihâm eyler. Bu nev' teşbîh-i maqlûbda bulunur. Bu ol teşbîhdır ki nâkiş bunda müşebbehün bih kılinur anıñ ekmele ü etemm olmasını iddi'â eylemek kaçd eylemeden ötüri ve bir nev'i dañı müşebbehün bih kemâl-i ihtimâmı beyân ider. [78] Bu nev' teşbîhe izhâr-ı maqlûb tesmiye iderler.

Kaçan iki şey'îñ bir emrde miyânını cem' eylemek murâd eyleseler ikisinden biriniñ nokşan u ziyâdeligine kaçd eylemeden kaç'-ı nazar eger ol şeylerde ziyâdelik ve nokşan bulunsun veyâhud bulunmasun bu taqdırce terk-i harf-i teşbîh eyleyüp ahad-ı mütesavıyyini tercih eylemeden ihtirâz idüp teşbüh ile iktifâ iderler tâ iki şey'îñ her biri müşebbeh ve müşebbehün bih olmağa [79] lâyıq ola ve eger evvelki tarafı müte'addid olursa ya'nî müşebbeh tarafı müşebbehün bih tarafı degil aña *tesviye* ta'bir iderler. Eger ikinci tarafı müte'addid olursa ya'nî müşebbehün bih evvel taraf degil aña *teşbîh-i cem'* dirler.

Teşbîhâtda bu kadarla iktifâ olındı ve bundan ziyâde taleb [80] eyleyenler Miftâh'a ve metn-i Telhîş'e havâle kıldı ve haqîkat u mecâzîñ şerh ü beyânına şürü' olındı.

El-Faşlu'l-Evvel fi Beyâni'l-Hakîkat ve'l-Mecâz [81]

'İlm-i beyâna nazar olınduğda maqsûd-ı aşlî hemân mecâzdır ki ihtilâf-ı tûruk mecâzla hâşıl olur haqîkatle degil. Lâkin haqîkat mecâza nisbetle aşl ve mecâz aña göre fer' oldısa evvelâ haqîkatden bahş olunup ta'rîfine şürü' kıldı.

Pes *hakîkat* ıstîlâhda şol bir ma'nâda müsta'mele olan kelimedir ki ol kelime ol ma'nâ için vaz' olındı ıstîlâhda ki tehatub ol ıstîlâhla vâki' olur. [81]

Mecâz aşlında mef'al vezninde ism-i mekândır. Ba'dehu naql eylediler şol kelimeye ki ol mekân-ı aşlısinden âher ma'nâya tecâvüz eyleye ya'nî mecâz bir kelimedir ki mevzû'un leh olan ma'nâdan gayrıda müsta'mel ola şol bir ıstîlâhda ki tehatub anzîla vâki' olur bir vech üzere müsta'mel ola ki şahîh ola [82] mevzû'un leh murâd olmaduğı karîne ile bile. [83]

Bu ta'rîfden bu ma'lûm olur ki her şol lafz ki ma'nâ-yı mâ vaz' lehinden gayrıda isti'mâl oluna bir 'alâka için ma'nâ-yı mâ vaz' leh murâd olmaduğı karîne ile bile aña mecâz ta'bir iderler. [84]

Faşl-ı Şânî Mecâz-ı Mürseli Beyân Eyler [84]

Mecâz-ı mürsel oldur ki vech-i şebih ve müşâbehet olmaqsızın ma'nâ-yı mecâzî ile ma'nâ-yı haqîkî arasında 'alâka tamâm ola. 'Alâka-i mu'tebereniñ envâ'ı çoğdur. Lâkin on nev'e dek şaymışlardır.

- Evvelen bir şey'i cüz'iyile tesmiye eylemektir. Ya'nî mecâz-ı mürseliñ envâ'-ı 'alâyıkından birisi bir nesneye kendü cüz'iniñ ismini itlâk eylemektir. [84]
- Şâlişen bir şey'e külliniñ ismiyle tesmiye kılamak hem mecâz-ı mürseldir.
- Râbi'an bir şey'i ol şey'îñ sebebiniñ ismiyle tesmiye eylemek dañı mecâz-ı mürseldir.
- Hâmisen bir şey'i müsebbibiniñ ismiyle tesmiye eylemek dañı mecâz-ı mürseldir.
- Sâdisen bir nesneye [85] evvelde olduğı hâliñ ismini itlâk itmek hem bu kabîldendir.
- Sâbi'an bir şey'e zamân-ı müstaqbelde olacağ i'tibâriyle tesmiye eylemek hem mecâz-ı mürseldir.
- Şâminen bir şey'e mağalliniñ ismini itlâk eylemek hem mecâz-ı mürseldir.
- Tâsi'an bir şey'e hâliñ ismiyle tesmiye dañı mecâz-ı mürseldir. [86]
- 'Aşiren bir şey'e âletiniñ ismiyle tesmiye hem bu kabîldendir.

El-Faşlu's-Şâliş fi Beyâni'l-İsti'âre [87]

Aşhâb-ı belâgat isti'âreniñ ta'rîfin böyle eylemişlerdir: *İsti'âre* şol lafzdır ki isti'mâl olunmuş ola aşlî olan ma'nâsına müşâbih olan ma'nâda.

Ba'zılar dañı isti'âreyi şöyle ta'rîf eylemişlerdir: *İsti'âre* müşebbehün bihi müşebbehde isti'mâl eylemektir.

Bu ta'rîf üzere mütekellime *müsta'ir* dirler ve müşebbehün bih olan şey'e *müste'ârun minh* dirler ve müşebbeh olan şey'e *müste'ârun leh* ve lafz-ı [87] müşebbehe *müste'âr* ta'bir iderler.

Bu iki ta'rifden isti'âre-i tahyîliyye ve isti'âre bi'l-kinâye hâric olur ve li-hâzâ şâhib-i Miftâh bu ikisini câmi' ta'rif eylemiştir: **İsti'âre** oldur ki sen teşbîhîñ iki tarafından birini zikr eylesin ve anıñla taraf-ı âheri murâd eylesin müdde'î olduđuñ hâlde müşebbehiñ duđuñini müşebbehün bihiñ cinsinden. Pes bu ta'rifde isti'âre-i tahyîliyye ve isti'âre bi'l-kinâye dâhil olurlar. Zîrâ bu ta'rifde müşebbehün bihi zikr eyleyeler ve andan müşebbeh murâd kıllalar isti'âre olup dâhil olur ve ke-zâlik müşebbehi zikr ideler ve andan müşebbehün bih murâd eyleyeler hem isti'âre olup bu ta'rifde [88] dâhil olur. Lâkin şâhib-i Miftâh'ın bu ta'rifine i'tirâz eylemişlerdir ve aña niçe vücûh ile cevâb virüp anı redd kılmışlardır ki bu muhtaşarda irâdı münâsib görilmedi. Ammâ ta'rifeyn-i mezkûreyn müşebbehün bihi zikr idüp hemân müşebbeh murâd eylemekle muqayyedlerdir.

Şekil 12: İsti'âre bir kaç kısmdır.

Evvelen **isti'âre-i tahkikiyye**dir ve isti'âre-i tahkikiyye ma'nâsi mütehaqqık olduğundan ötürü isti'âre-i tahkikiyye didiler gerekse ol ma'nâ hissî olmak cihetinden muhaqqak olsun ve gerekse 'aklî olmak cihetinden muhaqqak olsun. [89]

Pes isti'âre bi'l-kinâye ile isti'âre-i tahyîliyyeniñ ta'rifine gelemim. **İsti'âre bi'l-kinâye** şol teşbîhdır ki nefsi mütekellimde muzmer ola ve müşebbehden gayrı anıñ erkânından aşlâ bir şey taşrih eylemeye belki hemân müşebbehi zikr eyleye ve faqat ol nefste muzmer olan teşbîh üzere müşebbehün bihe muhtaş olan bir emri müşebbeh için işbât eylemeklik delâlet kıla. Pes nefste muzmer olan teşbîhe **isti'âre bi'l-kinâye** dirler veyâ **isti'âre-i mekniyye** tesmiye iderler ve ol teşbîh-i muzmere kinâye tesmiye olunması teşbîhiñ muşarrah olmaduğu sebebledir ve ol müşebbehün bihe muhtaş olan emri müşebbeh için işbât eylemege **isti'âre-i tahyîliyye** dirler müşebbeh müşebbehün bihiñ cinsinden olması tahyîl olduğundan ötürü. [90]

Şekil 13: Bir âher i'tibârla isti'âreyi üç kısma taksim eylediler.

Meşelâ eger isti'âre müste'ârun leh ve müste'ârun minhe mülâyim bir şey'e muqârin olmazsa aña **isti'âre-i muṭlaqa** dirler ve eger müste'ârun lehe ve müste'ârun minhe mülâyim bir şey'e muqârin olursa aña **isti'âre-i mücerrede** ta'bîr iderler. [92] Üçüncisine **isti'âre-i müreşşeha** didiler ve isti'âre-i müreşşeha oldur ki müste'ârun minhe mülâyim olan şey'e muqârin ola. [93] Zîrâ isti'âre-i müreşşeha aña dirler ki müste'ârun minhe mülâyim ü münâsib bir şey mezkûr ola. Gâh olur ki tecridle terşîh ikisi bir maḥalde cem' olurlar. [94]

Teşbîhden mübâlağa üzere müstemil olduğundan ötürü 'ilm-i beyânda isti'âreyi dört kısma-ı âhere dahı taksim eylemişlerdir. Eger aqsâm-ı mezkûreye müte'allik olan mübâhaşe bunda şürü' olunursa itnâb u ishâba mü'eddî olur. Bu kadarla iktifâ olındı ve kinâyenin şerh ü beyânına şürü' kılandı. [95]

El-Faşlu'r-Râbi' fi Beyâni'l-Kinâye [96]

Kinâye luğat-ı 'Arab'da terk-i taşriha dirler. Maşdardır. İştîlâhda kinâye şol lafzdır ki ol lafzın lâzım-ı ma'nâsi murâd ola ol ma'nânın murâd olunmasının cevâzıyla bile ol lâzımla ya'nî lâzımı zikr idüp melzümü murâd eylemekdir. Bu ta'rifle zâhir oldı ki kinâye mecâza muhâlif olur. Zîrâ ki kinâye irâde-i lâzım-ı ma'nâ-yı haqqıdır. Mecâz bunuñ muhâlifidir ki mecâzda ma'nâ-yı haqqı murâd olmaz. [96]

Hâşıl-ı kelâm oldur ki kelime-i müsta'meleden murâd ya ma'nâ-yı haqqıdır veyâhud gayrı haqqıdır ma'nâ-yı haqqıniñ 'adem-i cevâzıyla veyâhud gayrı ma'nâ-yı haqqıdır ma'nâ-yı haqqıniñ murâd olmasının cevâzıyla bile. Evvelkisine **haqqıkat** dirler ve ikincisine **mecâz** dirler ve üçüncisine **kinâye** ta'bîr iderler. Ammâ kinâyede ma'nâ-yı haqqıniñ murâd olması vâcib olmaz. İttifâk-ı bülegâ bunuñ üzerindedir ki mecâz ve kinâye haqqıkatden ve taşrihden eblağdır. [97]

Bu kadar kinâyenin şerh ü beyân olunması kifâyet idüp buña münâsib olan ta'riż ve telvîh ve remz ve işârâtın [98] beyânına şürü' olındı ve aña tezyîl kılandı.

El-Faşlu'l-Hâmis fi Beyâni't-Ta'riż ve't-Telvîh ve'r-Remz ve'l-İşârât [99]

Ta'riż bir maqşud olmayan şey zikr eylemekdir ki anıñ ile mütekellimin maqşudına istidlâl olma ve ta'rize anıñ için ta'riż didiler ki mütekellim kelâmı bir 'arza ya'nî bir cânibe imâle idüp ve murâdı ol cânib olmayup cânib-i âheri murâd eyler veyâhud anıñ için ta'riż didiler ki bir şey 'arz olup maqşud şey-i âher ola ve li-hâzâ kinâyâta ma'ârîz didiler ve şâhib-i Miftâh ta'rizi kinâyeden 'addeylemiştir.

Eger gayrı maqşud olan kelâm ile maqşud olan kelâm miyânında ya'nî lâzım ile melzüm mâ-beyninde vesâ'it çok olursa aña **telvîh** dirler. Zîrâ telvîh seniñ gayra ırağdan işâret eylemeñdir. [99]

Eger maqşud olan kelâm ile gayrı maqşud olan kelâmın miyânında vesâ'it lüzümde hafâ ile bile qalîl olursa aña **remz** dirler [100] ve kılet-i vâsiṭa remze münâsibdir ki ol hafiyeye-i qarîbe işâret eylemekdir. Zîrâ haqqıkat-ı remz aşlında leb ü ebrû ile işâret eylemege dirler ve eger vesâ'it qalîl olup mülâzemetde hafâ olmazsa aña **îmâ** ve **işâret** ta'bîr iderler. [101]

Şol vaktde ki bir lafzdan ma'nā-yı ta'rīz murād ola ma'nā-yı ta'rīze nazaran ol lafzdan haqīkat ve mecāz ve kināye ile muttaşif olmağ murād olmaz egerçi ma'ānī-i şelāşeden her biri ber sebīl-i ta'ıyyet anda mevcūd ise de. [103] Pes sā'ir haqīkat ve mecāzı dağı her bār ki anıñla ta'rīz murād olına aña göre kıyās eyleye ve's-selām. [104]

Bāb-ı Şālīş Şi'riñ Aqsāmını ve Bedī'e Müte'allik Olan Ba'zı Muḥassinātını Beyān Eyleyler [104]

Şarrāfān-ı bāzār-ı şī'r katlarında kelām-ı manzūm sekiz kısıma münkasımdır. Evvelen *ğazel* sāniyen *kaşīde* şālīşen *teşbīb* rābī'an *tercī'* ḥāmisen *rubā'ī* sādisen *ferd* sābī'an *meşnevī* şāmīnen *musammaṭ*.

Şekil 14: Kelām-ı manzūm sekiz kısıma münkasımdır.

Fuzalā-yı 'Acem aqsām-ı mezkūreniñ her birini 'alā ḥidetin ta'rīf eylemişlerdir:

Ğazel şol maṭla' şāḥibi olan beytlerdir ki anlarıñ vezni ve kâfiyesi mütteḥide ola. On iki beyti mütecāviz olmaya ve bu zamānda şart oldur ki beş beytden eḳall olmaya. [105] Ammā 'Arab katlarında ebyāt-ı ğazele 'aded-i mu'ayyen yokdur ve ğazel luğatda ḥadişü'n-nisāi'l-ḥüsnā ma'nāsınadır. Ya'nī güzel 'avratlar sözi ve cemā'at-ı 'Arab ise kelāmlarında sitāyişi ekşer nisvāna müte'allik edā idüp ḥiṭābı mü'enneşe ideğelmışlerdir. Pes vech-i tesmiye anda vaşf-ı [106] maḥbūb maḥbūbe olduğı i'tibāriyladır.

Kaşīde şol birkaç beytlerdir ki maṭla' şāḥibidir. Mütteḥidü'l-vezn ve'l-kâfiyedir. On iki beytden mütecāvizedir. Fuzalā-yı 'Acem katlarında nihāyet-i müstāisene yüz beyt müidārı olmağdır. Ammā 'inde'l-'Arab ḥadd-i mu'ayyen tutmaz. Nitekim 'Ömer bin Fāriş ḥazretleriniñ tā'ıyyesi altı yüz beytden ziyādedir.

Teşbīb luğatda şā'ir kaşīdesin maḥbūbuñ cemāl ü kemāliyle tezyīn eylemege ve kendü 'aşk u maḥabbetde olan ḥāl-i pür-melālini aña söylemege dirler ve ıstīlāḥ-ı şu'arāda teşbīb şol birkaç beytlerdir ki evvel-i kaşīdeden medḥ-i memdūḥa dek anıñ üzerine müştēmiledir ki şā'iriñ ḥāṭırı anıñla münşit olur. Pes her neniñ zikriyle ki ḥāṭır müteneşit ola ol nev' söze şu'arā tenşit-i ḥāṭır kıldığıçün teşbīb didiler. [107]

Tercī' şol şī'rdir ki ol iki kâfiye şāḥibi olan bir beytle ḥişşe kılmış ola ve ol ḥişşelerden her bir ḥişşe şol maṭla' şāḥibi birkaç beytlerdir ki vezn ve kâfiye cihetinden mütteḥide olalar ve ol maḥşuş olan beyte şu'arā tercī'-bend dirler ve ol bend ğāliben mükerrer olur ve ğāḥī mükerrer olmayup her kısımda hemān bir beyt zıkr kılmur. Tercī' luğatda girü döndermege dirler. Her ḥişşeniñ 'akabinde ol bendi girü dönderüp tekrār zıkr eyledükleri mülābese ile bu nev'e tercī' ta'bīr iderler.

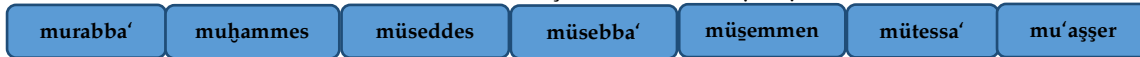
Rubā'ī şol iki beytdir ki bir veznde ve bir kâfiyede müttefik olalar ki ol vezne şī'r kısmından bu nev' muḥtaşş ola ve ol iki beytiñ evvelki beyti iki kâfiye şāḥibi ola. [108] *[Kıtt'a]* şol mütteḥidetü'l-vezn ve'l-kâfiye olan beytlerdir ki anıñ maṭla' olmaya ve kelām-ı manzūmdan bu nev'e kıtt'a dinmesi maṭla' ser-i kaşīdeden bir pāre olduğı i'tibārladır. [109]

Müfred bir beytdir ki ya bir kâfiye şāḥibi veyāḥud iki kâfiye şāḥibi ola ve buña tenhā bir beyt olduğıçün *ferd* didiler.

Meşnevī şol mütevāfikatü'l-evzān ve müteḥālifetü'l-kāvāfi olan beytlerdir ki ol beytlerden her birisi iki kâfiye şāḥibi olalar. [110] Ve'l-ḥāşıl kelām-ı manzūmdan bu nev'e meşnevī tesmiye olunması ebyātdan her birisi iki kâfiye tutduğı i'tibāriyladır ve bunuñ dağı taḥkik ü tafşilin Meşnevī-i Şerīf'iñ evvelinde taḥrīr ü taşīr eylemişsindir. Lāzım gelürse anda şaleb olına.

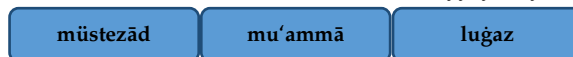
Musammaṭ şol veznde ve kâfiyede müttefika olan mışra'lardır ki kâfiyeden mā-'adā veznde mışra'-ı aḥīrle müttefik olalar. Vaḥīd-i Tebrīzī 'ilm-i 'arüz ve kâfiyeye müte'allik olan risālesinde dimişdir. Musammaṭ dört mışra'dan on mışra'a varıncaya dek şāḥiḥ [111] olur. Ya'nī şī'ri dört baḥş iderler. Üç baḥşına dek bir güne kâfiye getirürler ve dördüncü baḥşında aşl kâfiye getirürler ki şī'riñ binası ol kâfiye üzere ola ve ke-zālik beş baḥş veyā altı baḥş veyā yedi baḥş eyleseler ona varıncaya dek buña göre kıyās eyle. Ta'rīf-i mezkūr bunuñ cümle aqsāmını şāmīl olur ki ol *murabba'* ve *muḥammes* ve *müseddes* ve *müsebba'* ve *müşemmen* ve *mütessa'* ve *mu'aşşer*dir. [112]

Şekil 15: Musammaṭın aqsāmı

Ekşer şu'arā *müstezād* ve *mu'ammā* ve *luğazı* ğazel ve rubā'ī ve müfred 'adādından addeyleyüp başka birer kısım itmişler. Lākin bu umūr-ı şelāşe ol aqsām-ı şemāniyyeye kāsım olması i'tibāriyla ol aqsāmıñ zeylinde bunlar dağı irād olındı. [118]

Şekil 16: Aqsām-ı şemāniyyeye zeyl

Müstezād şol kelām-ı manzūmdur ki anıñ her mışra'ından soñra veyāḥud beytinden soñra neşrden bir fıkrā ziyāde kılna ve şart oldur ki ol zā'id olan menşür bi-ḥasebi'l-ma'nā ol kelām-ı manzūma mürtebit ola. Ol emr-i zā'ide nazaran bu kısım şī're müstezād didiler ve müstezād iki kısımdır. Kısım-ı evvel oldur ki

menşür mışra'-ı mezkûruñ 'aķabinde ĩrād olına ve kısm-ı şānī oldur ki menşür beyt-i mezkûruñ 'aķabinde zıkr kılına. [119]

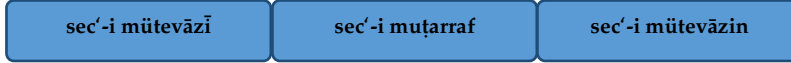
Mu'ammā şol kelām-ı mevzūna dirler ki esmādan bir ism üzere remz ü ĩmā ũariķiyle delālet eyleye ve mu'ammā ta'miyyeden müştakdır ve ta'miyye örtmege dirler ve münāsebet-i beyne'l-ma'neyn oldur ki bu nev' kelāmda daķı setr itmek vardır. Zĩrā bunda bir kimseniñ ismini setr idüp bir ũariķle aña işāret iderler. Mu'ammānıñ maķşūş ķavā'idı yokdur egerķi ķavā'id başt eylemiş çokdur. Bu cümleden mu'ammānıñ iki ũariķi vardır. Evvel oldur ki bir isme işāret ü ĩmā ola ve ma'nā-yı laũif daķı müstefād ola [122] ve ikinci ũariķi oldur ki ancak hemān isme işāret olup ma'nā-yı laũif müstefād olmaya.

Luğaz şol kelām-ı mevzūndur ki eşyādan bir şey'in zātına delālet eyleye ol şey'in ba'zı şıfāt u 'alāmātını zıkr itmekle. Şu vech üzere ki ol şey'i temyiz eyleye anıñ mā'adāsı olan şeyleriñ cümlesinden. Luğaz aşlında şol yaban fāresiniñ deliklerine dirler ki egri bũgri yolları ola ve egri ve ĉapraşık yola daķı dirler ki sāliline müşkil gele. Şoñra naķl olındı şol söze ki anda [123] bir müsemmāya remz ü işāret ola anıñ 'alāyimi zıkr olınmağla ve ol 'alāmetler ki gerekse ismiñ olsun ve gerekse müsemmānıñ olsun. [124]

El-Faşlu'l-Evvel fi Beyānı Māhiyeti's-Sec' ve Aĥkāmıhi ve Aķsāmıhi [126]

Sec' luğatda ķumrı āvāzına ve hedĩr-i ĥamāmeye dirler ve ıştılahda kelām-ı menşürdan iki fāşılaniñ āķirde ĥarf-i vāhid üzere muvāfakat eylemesine dirler ve sec' üç kısmdır. Birine **mütevāzĩ** ve birine **muĥarrař** ve birine daķı **mütevāzin** dirler ve her birini 'alā ĥidetin ta'rif iderler.

Şekil 17: Sec' üç kısmdır.

Sec'-i mütevāzĩ kelām-ı menşürdan iki fāşılaniñ veznde ve 'aded-i ĥurūfda ve ĥarf-i revide muvāfık u müsāvĩ olmasındır. [126] Bu sec'e **muvāzĩ** tesmiye olınması her iki lafz veznde ve 'aded-i ĥurūfda ber-ā-ber olduğı mülābese ileidir.

Sec'-i muĥarrař neşrden revide iki fāşılaniñ tevāfuķına dirler.

Sec'-i mütevāzin kelām-ı menşürdan iki fāşılaniñ ancak veznde muvāfakat eylemesidir. [127] Taĥķik-i kelām oldur ki bu nev' kelām sec'den ĥāricdir. Zĩrā kelām-ı menşürda sec' nazmda ķāfiye ĥükindedir ve bu kısm eger kelām-ı mevzūnda vāķi' oldısa ķāfiye dimezler. Pes bu sec'den ĥāric olur.

Ehl-i inşā ķatlarında sec'de ķaşr-ı fıķra maũlūbdur ve ģāyet-i ķaşr-ı fıķra oldur ki anıñ fıķrası ancak iki kelime ola veyāĥud üç kelime ola ve ĥāķ oldur ki sem'e eĥaff u eĥabb olan ķabūl-i ũab'a aķrebdir.

Fuşāĥā-yı 'Arab fıķra-i ũlā ve fıķra-i şāniye ve şāliseniñ āķirleri ĥarf-i sin olup ve fıķra-i rābĩanıñ āķirinde ķurb-ı maĥreci olduğı cihetden ĥarf-i şad getürmeği [128] cā'iz getürmişlerdir.

Bunu daķı bil ki ba'zı kelāmda sec' vaķfla ĥāşıl olur. Eger vaķf olmasa sec' fevt olur.

Ba'zılar böyle didiler ki Ķur'ān-ı 'Azĩm'de vāķi' olanlara escā' dinilmez ri'āyetü'l-edeb ve ta'zĩmü'l-kelāmü'r-Rabb. Zĩrā sec' aşlda hedĩr-i ĥamāme dirler. Belki Ĥāzret-i Ķur'ān'da olanlara fāşıla ta'bir iderler.

Pes ģāĥ olur ki şüret-i kitābetde kelimāt-ı fevāşılı aĥavātına muvāfakatından ötüri tađyĩr iderler. Nitekim vāvi olan kelimeyi yā ile yazırlar.

Ģāĥ olur ki iki fāşılaniñ tevāfuķından ötüri kelāmda olan mef'ūli ĥazf iderler [129] ve ģāĥ olur ki ģayr-ı muşarifi ri'āyetü'l-fevāşıl muşarif iderler.

Bu ķadarla escā'ın taĥķiki kifāyet olındı ve muĥassināt-ı bedĩ'ıyyeniñ taĥķikine şürü' kılındı.

El-Faşlu's-Şānī fi Beyānı 'İlmi'l-Bedĩ' [130]

'İlmi'l-bedĩ' şol 'ilmdir ki anıñla vücūh-ı taĥşĩn-i kelām bilinür vuzūĥ-ı delālet ü muķtezā-yı ĥāle muĥābık olmasına ri'āyetden şoñra. Ya'nĩ şu vücūh-ı muĥassinātın 'addolınmaz illā şu iki emre ri'āyetden şoñra.

Pes vücūh-ı taĥşĩn-i kelām iki kısmdır. Bir kısmı **ma'nevĩ**dir ki evvelen bi'z-zāt taĥşĩn-i ma'nāya rāci'dir ve bir kısmı daķı **lafzĩ**dir ki taĥşĩn-i lafza rāci' olur.

Şekil 18: Vücūh-ı taĥşĩn-i kelām iki kısmdır.

Kısm-ı Ma'nevî

Ammâ kısm-ı ma'nevî ki *ṭibāk u tezād* bu kısmdandır ve *tezād* aña dirler ki iki zıdd olan ve birbirine mukâbil gelen ma'naları bir ma'halde cem' eyleyeler [130] ve ol cem' ya iki ism kabîlinden olur veyâhud iki fi'l cihetinden olur veyâhud iki harf nev'inden olur. Gâh olur ki *ṭibāk* nefy ü işbâtlâ da olur.

Mürâ'ât-ı nazîr daḥı bu kısm-ı ma'nevîdendir. Mürâ'ât-ı nazîr oldur ki birbirine münâsib lafzlar getüreler. Buña *tenâsüb* ve *tevfîk* ve *telfîk* daḥı dirler.

Bu kısm-ı ma'nevîdendir *leff ü neşr*. Bu daḥı iki kısmdır. Ya *leff ü neşr-i müretteb* [131] veyâhud *leff ü neşr-i ğayr-ı müretteb*dir.

Şekil 19: Leff ü neşr iki kısmdır.

Tecrîd daḥı bu kısm-ı ma'nevîdendir ve tecrîd birkaç kısmdır. İnsânın kendü nefesine ḥiṭâb eylemesi bu kısımlardandır. Ya'nî tecrîd oldur ki insân kendü nefinden şıfâtda kendüye mümâsil bir şahş-ı âher nez' eyleyüp aña ḥiṭâb eyleye.

Medḥ bimâ yüşbihü'z-zemm daḥı bu kısm-ı ma'nevîdendir ve medḥ oldur ki memdûḥı medḥ idüp ba'dehu bir lafz getüresin ki ol lafz *zemm* zannolına. Ammâ ol daḥı medḥdir. [132] Medḥ bimâ yüşbihü'z-zemm olduğu gibi *zemm bimâ yüşbihü'l-medḥ* daḥı bundandır.

Tecâhül-i 'arif daḥı bu kısm-ı ma'nevîdendir. Tecâhül-i 'arif oldur ki bir nesneyi bilürken bilmezlene. [133]

Kısm-ı Lafzî

Ammâ vücûh-ı muḥassinât-ı kelâmdan nev'-i lafzî ki bundandır *cinâs*. Beyne'l-lafzeyn ol iki lafzın telaffuzda veyâ kitâbetde birbirine müşâbih olmasıdır ekşer ḥurûfı müttefik olmağ üzere ve yedi kısma münkasım olur.

Şekil 20: Cinâs yedi kısma münkasımdır.

Evvelen *tecnis-i tām*dır ve *tecnis-i tām* oldur ki iki lafz veyâhud daḥı ziyâde telaffuzda ve kitâbetde ve ḥarekâtda ve sekenâtda ve 'aded-i ḥurûfda bir ola ve ḥiçbirisinde tereküb olmaya. [134]

Şâniyen *tecnis-i nâkış*dır ve *tecnis-i nâkış* oldur ki iki lafz ḥurûfda bir olalar ammâ ḥarekât u sekenâtda muḥâlif olalar ve ba'zı fuzâlâ buña *tecnis-i muḥarref* didi hey'etlerinde inḥirâf olduğundan ötüri.

Şâlişen *tecnis-i zâ'id* buña *tecnis-i müzeyyel* daḥı dirler ki [135] (iki lafz) ḥarekâtda ve ḥarfde tamâm ittifağ olduğdan soñra birisiniñ âhîrinde ziyâde ḥarf gele. Buña *zâ'id* didiler âhîrinde ziyâde ḥarf olduğundan ötüri ve müzeyyel didiler zeylinde ziyâde olduğu i'tibârla. Ba'zılar müzeyyel iki ḥarf ziyâde olana didiler.

Râbi'an *tecnis-i mükerrer*dir ve *tecnis-i mükerrer* oldur ki (iki lafzın) birisiniñ evvelinde ziyâde ḥarf ola ve ba'zı fuzâlâ ziyâdelik ortasında olanı daḥı bu kısmdan ṭutdı.

Ḥâmisen *tecnis-i mürekkeb*dir ve *tecnis-i mürekkeb* oldur ki hemân *tecnis-i tām* gibi ola. Telaffuzda ve ḥarekâtda ve sekenâtda ve 'aded-i ḥurûfda aña müşâbehet kıla. Ammâ bunun bir tarafında veyâ iki tarafında tereküb ola. [136]

Sâdisen *tecnis-i muṭarraf*dır ve *tecnis-i muṭarraf* oldur ki (iki lafzın) âhîrlerinde olan ḥarfiñ biri muğâyir ola. Eger iki ḥarf muğâyir olsa *tecnis* fevt olur.

Sâbi'an *tecnis-i ḥaṭṭ*dır ve *tecnis-i ḥaṭṭ* oldur ki hey'etde [137] ve şüretde ve resm-i kitâbetde iki lafz veyâhud daḥı ziyâde birbirine müşâbih olalar velâkin noḡtada muḥâlif olalar. Buña *tecnis-i taşḥîf* daḥı didiler.

Muğâyeret-i ḥurûfla olan *tecnis* ve ol muğâyeret gerekse evvelde olsun ve gerekse ortada ve gerekse âhîrde olsun *tecnis-i muṭarraf*da dâhildir. Pes ḳalb-i küll olsun ḳalb-i ba'z olsun bunlar heb *tecnis-i muṭarraf* hükminde dirler.

İştikâk daḥı muḥassinât-ı lafziyyedendir ve *ıştikâk* oldur ki lafzların ḥurûfı birbirine müteḳarib ü mütecânis ola. Ḳur'ân-ı 'Azîm'de ve ḥadîs-i şerîfde bu çok vâkı' olmuşdır. [138]

Reddü'l-'acüz 'ale's-şadr daḥı muḥassinât-ı lafziyyedendir ve altı nev' üzere olur:

- *Nev'-i evvel* oldur ki lafz-ı evvel bi-'aynihi mezkûr ola ve yine evvelki ma'nası murâd ola. [139]

- *Nev'-i şānī* oldur ki lafz-ı evvel bi-'aynihi mezkūr ola ammā ma'nā muğāyir ola ve bu ḥaḳīkatde tecnīs-i tāmıdır.
- *Nev'-i şālīs* oldur ki lafz-ı evvel bi-'aynihi mezkūr ola ve evvelki ma'nā daḥı murād ola ammā ol lafz mışra'-ı evvelin tā evvelinde vāki' olmaya.
- *Nev'-i rābī* nev'-i şālīs gibi ola ammā evvelki ma'nā murād olmayup gayr ma'nā murād ola. [140]
- *Nev'-i ḥāmis* oldur ki her mışra'ın evvelinde ve āhirinde olan lafzlar aşda ve ma'nāda mütefik olalar velākin şīğada mütefavūt olalar.
- *Nev'-i sādīs* oldur ki evvelde ve āhirde olan lafzlar aşda bir lafzdan müştak olmayup ma'nāda daḥı muhtelif olalar. [141]

Ḳalb daḥı muḥassināt-ı lafziyyedendir ve ḳalb aña dirler ki eger kelāmı 'aksine oḳusañ ya'nı yukarudan aşığa oḳuduḡuñ gibi ḥarf-i āḥirden başlayup aşığadan yukaruya oḳusañ bi-'aynihi yine ḥāl öyle ola. [142] **Maḳlūb-ı ba'z** kelimelerin ba'zı ḥurūfında taḳdīm ü te'hīr olan gibidir. **Maḳlūb-ı küll** kelimelerin cemī' ḥurūfında taḳdīm ü te'hīr olandır. [143]

Lüzüm mā lā yelzem daḥı bundandır ve buña *i'nāt* daḥı dirler mütekellimi 'anet ü meşakkate düşürdüğüçün ve *iltizām mā lā yelzem* oldur ki ḥarf-i revīden evvel sec'de lāzım olmayan ḥarf-i mücerred tezyīn için getireler. Farażā eger getürmeseler daḥı sec' ü ḳāfiye ansız tamām olurdu.

Tazmīn-i müzdevic daḥı bundandır ve tazmīn-i müzdevic oldur ki sec' ü ḳavāfiye ri'ayet olıduḡdan soñra ba'zı lafzlar getireler ki veznde ve ḳāfiyede birbirine müşābih olalar. [144]

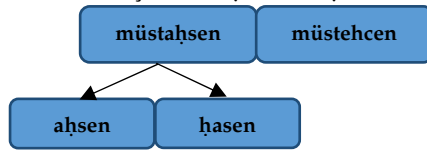
Tarşī' daḥı bundandır. Tarşī' luğatda cevāhiri bir nesnenin üzerine perkitmege dirler ve iştlāḥda beytin veyā neşrin elfāzı birbirine ḳāfiye olmağa dirler. [145]

El-Faşlu's-Şālīs fi Beyāni Ma'rifeti'l-İḳtibās ve'd-Derc ve Aḥkāmihā [145]

Çünkim iḳtibās-ı eḥādīs ü āyāt ve derc-i emşāl ü ebyāt nūr-ı ḥadeḳa-i feşāḥat ve nūr-ı ḥadīḳa-i belāḡatdır. Bunların başkaca aḥkāmını ta'yīn eylemek lāzım oldu ve māhiyetlerini söylemek vācib geldi ki bu faḳīrin ḳatında iḳtibās-ı eḥādīs ü āyāt ve derc-i mişāl ü ebyāt şol eşcār-ı mīvedāra beñzer ki soñradan aşılanmış ola ve bir dıraḥt-ı mīvedārdan bāḡbān bir şāḥ-ı laḥfī ḳaḥ' idüp anı bir āḥer şāḥa muvāşala ḳıla mezāk-ı tıbbā'-ı selīmede bunuñ mīvesi ne mertebe elezz ü aḥlā olduḡı ma'lūmdur. Ke-zālik mīve-i ḳabūl u istiḥsān daḥı aḡşān-ı eḥādīs ü āyāt ve emşāl ü ebyātın şecere-i ḥayyibe-i kelāma inzimāmından soñra ki ḥāşıl ola ezhān-ı müstaḳīme şāhiblerine nice atyeb ü eşhā geldiḡi ehl-i dile mefhūmdur.

Pes iḳtibāsa gelelim. **İḳtibās** ḳabesden müştakdır. Ḳabes luğatda āteş şu'lesine ve pāresine dirler ve iştlāḥda iḳtibās Ḳur'an'dan veyāḥud ḥadīşden kelāmı bir şey'e mutazammun ḳılmaḳdır ki ol Ḳur'an'dan veyāḥud ḥadīşden olmaḡ ḥarīḳası üzere olmaya. Ya'nı şol vech üzere ola ki [146] kelāmda ol şey'in Ḳur'an-ı Kerīm'den veyā ḥadīş-i şerīfden olduḡına bir işāret olmaya. Bu ḳaydla şundan iḥtirāz olıdı ki eşnā-yı kelāmda ol muḳtebes olan şey'in Ḳur'an'dan veyā ḥadīşden olmasına işāret ola ve iḳtibās iki kısma münḳasımdır. Evvelki kısmı **müstaḥsen** ve ikinci kısmı **müsteḥcen**dir ve kısım-ı evvel daḥı iki kısma münḳasım olur. Bir kısmına **aḥsen** ve bir kısmına **ḥasen** dinür.

Şekil 21: İḳtibās iki kısma münḳasımdır.

İḳtibās-ı aḥsen oldur ki anın muḳtebes ile muḳtebesün minh miyānında vāki' olan irtibātı sāmi'i neşāta getire nuş-ı nāfi' için mü'eddā olan ma'nāsının tazammunu ile bile. [147]

İḳtibās-ı ḥasen oldur ki muḳtebes ile muḳtebesün minh miyānında vāki' olan irtibātı cihetinden ḥab'-ı sāmi'i neşāta getire ve ḥālbuki ol iḳtibāsın mü'eddāsı şer'-i şerīfe muḥālif olmaya. [148]

İḳtibās-ı müsteḥcen oldur ki ḥab'-ı selīm ol iḳtibāsın [151] mü'eddāsından müteneffir ola ol mü'eddānıñ şer'-i ḳavīme muḥālif olmasından ötürü. [152]

Pes derce gelelim. **Derc** luğatda bir şey'i dürmege ve bir şey'i bir şey'in içine idḥāl eylemege dirler ve iştlāḥda derc ḡayrın kelāmından bir şey'e kelāmı zāmin ḳılmaḳdır şol ḥāletde ki ol ḥikem-i menşüre veyāḥud emşāl-i meşhüre veyāḥud kelimāt-ı manzūme veyāḥud mesā'il-i 'ulūm veyāḥud iştlāḥāt-ı 'ulūm ola şol vech üzere ki ol şey ḡayrın kelāmı ola. Bu ḳaydla ḡayrın şirini kelām miyānında irād eylemeden iḥtirāz olıdı ki [155] eger öyle olursa aña derc dinmez. [156]

Faşlun fi Beyāni Takşimi'l-Kelām ilā Vechi Aḥer [164]

Ba'zı efāzıl kelāmı bu ḥarīḳ üzere taḳşim idüp didiler ki kelām elbette ya manzūm veyāḥud menşürdür ve e'ammdır aña ki bir ma'nā üzere kelāmın delāleti cüz'ün ol ma'nā üzere delālet ḳılması i'tibāriyla ola veyāḥud küllün delālet itmesi i'tibāriyla ola ve bundan daḥı ḥālī degildir ki ya bir ma'nāya delālet eyleye veyā iki ma'nāya delālet eyleye veyāḥud üç ma'nāya delālet eyleye yāḥud daḥı ziyādeye.

Eger kendününün vaz' olunduğu yalnız bir ma'nāya delâlet iderse aña **haqîkat** dirler ve eger iki ma'nāya delâlet eyleser pes nazar olunur aña ki her ikisinde haqîkat mıdır veyâhud birinde haqîkat ve birinde ğayr-ı haqîkat mıdır? Eger birinde haqîkat ve bir ğayr ma'nāda ğayr-ı haqîkat ise bu şüretde her iki ma'nānıñ ortasında elbette bir 'alāka lâzımdır. Eger ol 'alāka müşābehet ve mülâzemet cihetinden olmazsa aña **mecâz-ı mürsel** dirler ve eger beynehümâda olan ol 'alāka müşābehet ve mülâzemet tārîkiyle olursa aña **isti'āre** dirler ve eger ikisiniñ miyânında ol 'alāka mülâzemet hasebiyle [164] olursa aña **kināye** dirler ve ol kelâm ki ancak kendününün mevzû'un lehi olan bir ma'nāya delâlet eyleye ki aña **haqîkat** dinile. Anıñ mişâli Zeyd kâ'imdir. Fi'l-meşel ki bu ancak bir ma'nāya delâlet ider ki ol Zeyd'e kıyâmı işbât eylemekdir ki buña haqîkat didiler. [165] Eger beyne'l-ma'neyn 'alāka müşābehet tārîkiyle olursa aña **isti'āre** dirler. [169] Eger beyne'l-ma'neyn 'alāka mülâzemet tārîkiyle olursa aña **kināye** ta'bîr olunur. [170] Eger kelâm lafz-ı yesirde ma'ânî-i keşîreye delâlet kılsa bülegâ aña **câmi'ü'l-kelim** dirler. [172]

Bilgil ki 'inde'l-fuzalâ kelâmıñ menşüren ve manzûmen müstahsen olmasının bir niçe şartı vardır. Cümle-i şurûtından biri **selâset** ve **metânet** ve **le'tâfet** ki umûr-ı şelâsedir şu üçünden biriyle kelâm muttaşif ola. [174]

Şekil 22: Umûr-ı şelâse

Selâset-i kelâm bir keyfiyettir ki kelâmıñ lisân üzere suhütle carî olmasını iktizâ eyler. Hâşıl-ı kelâm esbâb-ı selâsetiñ a'lâsı şol hürüfdür ki anıñ ictimâ'ından lisâna şıklet gelür kelâmıda ol güne hürüf olmaya ve cereyân suhütle-i nefse mâni' gelmeye. [175]

Metânet-i kelâm şol bir keyfiyet (dir ki kelâmâtıñ) cezîle olmasını ve anıñ terkîbiniñ dökilmiş olmasını iktizâ eyleye. Cezîl egerçi aşl-ı luğatda hîzem-i ğalîze dirler ammâ rekîkiñ zıddı olan feşâhat ma'nâsında hem isti'mâl iderler. Bunda rekîkiñ zıddı olan feşâhat ma'nâsındadır ve müferrağ dökilmiş ma'nâsındadır ve maqşûd oldur ki ol lafzıñ ekşer hürüfî meçhûre ve müsta'liye ve şedîde ola. Zîrâ cezâle-i kelâmâtda hürüf-ı müsta'liye ve şedîde olanıñ 'azîm medhâli vardır. Hürüf-ı müsta'liye meşelâ (hı-şad-zad-kaf-tı-ğayn-zı) ki yedi hürüfdür ki bunlarla lisân hanekden cânibe mürtefi' ola ve hürüf-ı şedîde (elif-tı-be-kaf-te-cim-dal-güzel he) harfleridir ki sekiz hürüfdür ve hürüf-ı mehmüse (sin-te-şin-hı-kef-ha-fe-şad-güzel he) harfleridir on harfdir ve bunlardan ğayrısı heb meçhûredir ve anıñ terkîbi müferrağ ola dimeden maqşûd ol kelâm tekellüfle dinilmiş olmaya ve ber-beste olmayup belki ber-reste ola ve bu ma'nâ kelâmıda şol zamân hâşıl olur ki kelâmâtda edat dahı kemter ola ve inşâb-ı kelâma mâni' olan edâlar [176] olmaya ve kelâm-ı Fârsîde ve Türkîde nazmen ve neşren kelâmât-ı 'Arabiyyeniñ çok olması sebep-i huşûl-i metânet-i kelâm olur ki elfâz-ı cezîle kelâmât-ı 'Arabiyyede qatı çok vâkı' olmuştur. [177]

Le'tâfet-i kelâm bir keyfiyettir ki ol kelâmıñ kelâmâtıñ kalbe neşâ u tārâb virici ma'nâ ile bile tayyibe vü leyyine olmasını ya'nî nerm ü hoş-âyende olmasını iktizâ kılar ve başar-ı başiretle vech-i ma'nâsına nazar olunduğda derûna meserret-bahş olmağı müstelzim olur. Gâh olur selâsetle metânet bir kelâmıda cem' olur. [179]

El-Bâbu'r-Râbi' fi Mâhiyeti 'İlmi'l-İnşâ ve Mevzû'ihî ve Ta'rîfihi ve Envâ'i'l-Mekâtib ve'l-Mürâselât [180]

Şâri-i 'ilm-i inşâ olanlara evvelâ lâzımdır ki 'ilm-i inşânıñ mâhiyetini bileler. Andan soñra 'alâ başiretün ol 'ilme şürü' kılarlar. İnşâyı ta'rîf eyleyen bülegâ böyle didiler ki **'ilm-i inşâ** bir 'ilmdir ki anıñla huteb ü resâ'ilden olan terâkîb-i menşüreniñ mehâsin ü me'âyibi bilinür huteb ü resâ'il olduğı cihetden. Çünkim ta'rîfi bilmek eczâ-yı ta'rîfi bilmege mevķüfdür. Lâzım geldi ki ta'rîfiñ eczâsı beyân olına. Evvelâ ta'rîfiñ cümle-i eczâsından biri 'ilmdir ve böyle mahallerde 'ilmiden murâd nefsi mesâ'ile taşdik murâd olur veyâhud şol melekedir ya'nî şol keyfiyet-i râsihadır ki nefsi insânî ol keyfiyet-i [180] râsiha sebebiyle ahvâl-i eşyânıñ idrâkâtına kâdir olur.

Huţbeyi dahı bu güne ta'rîf eyleyüp didiler **huţbe** şol bir kelâm-ı menşürdür ki **muqaddemât-ı yaqîniyyeden** ve **maqbüleden** ve **maznûneden** veyâhud şu üçünden birinden terğibden veyâ terhîbden ötüri veyâhud her ikisiyle bile hamdele vü taşliye ile muşaddar olduğı halde te'lîf olmuştur ol kelâmıñ muhâtabı mu'ayyen olmamağla bile. Belki her kim kâbil-i istimâ'dır ol kelâmıla muhâtabdır.

Şekil 23: Huţbe

Muqaddeme-i yaqîniyye şol bir każiyyedir ki yaqîn ifâde eyleye. [181] **Yaqîn** şol i'tikâddır ki tahkîkan bir şey nefsinde şöyledir dine ol i'tikâdıñ vâkı'a muţâbık olmasıyla bile ve dahı yaqîn ol nesneye i'tikâddır ki ol nesne mümkün olmaya illa öyle olmak ve muqaddemât-ı yaqîniyye altı kısma münkasım olur:

- Anıñ evveli *evveliyât*dır ve ol şol kazâyâdır ki ‘aql ol kazâyânıñ iki tarafını mücerred taşavvur itmekle ve beynehümâda vâkı’ olan nisbeti mülâhaza kılmağa “Şu şöyledir.” diyü cezm eyler.
- İkinçisi şol kazâyâdır ki anıñ şübütü kazâyâ-yı kıyâsiyye ile zâhir olur.
- Üçüncüsü *müşâhedât*dır ve müşâhedât şol kazâyâdır ki ‘aql mücerred hiss-i zâhir vâsıtasıyla hükm eyler. [182] Eger ‘aql mücerred hiss-i bâtınla hükm kılursa buña *vicdâniyyât* dirler.
- Dördüncüsü *mücerrebât*dır ve ol şol kazâyâdır ki hiss vâsıtasıyla ‘aql aña hükm eyler anıñ tekrârıyla ve kıyâs-ı hafî vâsıtasıyla ve ol kıyâs-ı hafî budur ki bir nesneniñ dâ’imâ nehc-i vâhid üzere mütekerrir vâkı’ olması veyâhud ekser vâkı’ olması mādām ki ittifâkı olmaya lâ-büdd anda bir sebep olur egerçi ol sebebiñ mâhiyeti ma’lûm degil ise çünkim ‘aql ol sebebiñ huşulini bile müsebbibiñ vücûdına kaç’an hükm eyler.
- Beşincüsü *hadesiyyât*dır ve ol şol kazâyâdır ki ‘aql hades vâsıtasıyla aña hükm eyler. [183] Pes mücerrebâtla hadesiyyâtıñ mâ-beyninde fark şöyle olur ki mücerrebât ma’lûmu’s-sebebiyye ve mechülü’l-mâhiyyedir ammâ hadesiyyât hem ma’lûmu’s-sebebiyye ve hem ma’lûmu’l-mâhiyyedir.
- Altıncüsü *mütevâtirât*dır ve ol şol kazâyâdır ki bir cemâ’atiñ elsinesiyile sâbit ola ki ol cemâ’atiñ kizb üzere tevâfuķı olmaya.

Muqaddeme-i maqbulê şol bir kelâmdır ki ol kelâm maqbul kılına şol bir şahşdan ki anıñ haqqında ya ziyâde ‘aql u ‘ilme veyâ dîn-i kâmile ihtişâşından ötüri veyâ emr-i semâviden ötüri i’tikâd olına. Meşelâ enbiyâ vü evliyâ vü ‘ulemânıñ sözlere gibi ki bunlar haqqında i’tikâd olunmuşdır.

Maznûnât şol kazâyâdır ki ‘aql anıñ sebebiyle bir cānibi tercih eylediği hâlde hükm eyler “Şu şöyledir.” diyü anıñ [184] nakizini tecvîz itmekle bile.

Risâle şol mensûr olan kelâmdır ki agraızdan bir gāraz için kitâbet olına ki ol gāraz ‘ilmleri ve huḫbeleri beyān eylemeye belki nev’-i vāhididen ancak birkaç mes’ele beyān eyleye. [185]

Çünkim ta’rif-i inşâ ne idügin bildiñ münşiniñ daḫı mâhiyetini ve aqsâmını ve şerâ’itini hem bilmek lâzımdır. **Münşî** lügatda inşâ idici dimekdir ve inşâ halk u taqdir ma’nâsındır ve iştilâhda münşî şol bir kimsedir ki anıñ için meleke-i rāsîha ola ki [186] ol keyfiyyet-i rāsîha sebebiyle maqşud olan ma’nâyı bülegâ katlarında maḫmūd u pesendide olan üslub üzere edâ eylemege kâdir ola ve bülegâ münşileri dört kisma takسیم eylemişlerdir:

Qısm-ı evvel şol münşî-i haqîkîdir ki münşilik ta’rifi aña ıtlâk olınsa şahih olur ve bu ‘aşrda münşî-i haqîkî katı az bulunur.

Qısm-ı şânî şol kimselerdir ki kendü qarîhalarından inşaya kuvvet ü kudretleri yokdur. Ammâ terākib-i bülegâdan birkaç fıkraları cem’ eyleyüp biribirlerine rabḫ eylemege kâdirlerdir ve bâ-vücüd rabḫ-ı ma’nâya leḫâfet ve münâsebet-i elfâza ri’âyet eylemekte mâhirlerdir.

Qısm-ı şâlis şol kimselerdir ki bülegânıñ fıkarât-ı müteferriqasını bir yire cem’ eyleyüp biribirine irtibât virmege isti’dâdları vardır. Velâkin beyne’l-fıkarât tenâsibe ve bi-hasebi’l-elfâz hem münâsebate ve metânet ü selâsete ri’âyet kılmağa kudretleri yokdur.

Qısm-ı râbî şol kimselerdir ki bülegânıñ kelimâtından birkaç fıkarâtı seriķa eyleyüp mâ-beynlerine şüretâ irtibât virürler. Lâkin ma’nâya nazar olınuḫda aḫlâ münâsebet ü irtibât bulunmaz.

Bu aqsâm-ı [187] selâsete münşiyân-ı haqîkî olanlar kâtib dirler. Pes münşî olmanıñ ve münşiyân-ı haqîkî mertebesini bulmanıñ bir niçe şurûḫı vardır:

- Cümle-i şurûḫından biri oldur ki münşî olan kimse terākib-i bülegâyı çok tettebbu’ eyleye tâ nazmda ve neşrde herkesiñ kelimâtınıñ merâtibine ‘arif ola ve mertebe-i ednâdan ihtirâz kıla ve kendü sözlerini mertebe-i a’lâya işâl eylemege kuvvet ü isti’dâd bula.
- Cümle-i şurûḫından biri daḫı oldur ki münşiniñ hizâne-i kuvvet-i hafızası âyât-ı kerîmeden ve eḫâdis-i şahîha ve eş’âr-ı faşîha ve emsâl ü hikem-i melîhadan memlû vü meşhûn ola tâ her birini maḫallinde edâ kıla.
- Bir şartı daḫı oldur ki kaçan bir lafzıñ evvelinde vāv-ı aḫlî vâkı’ olsa anıñ üzerine vāv-ı ‘âḫfa getürmeye. [188]
- El-hâşıl münşî olan kimesne kendünün pây-ı ‘ibârâtını tenâfir-i hurûf hârından maḫfûz kılmak gerek ve kelimât u fıkarât miyânında tenâsüb-i elfâz u escâ’ u kavâfiye ri’âyet kılduḫdan soñra evzân-ı fıkarâta daḫı râ’î olmak gerek. Eger kelimât veznde muḫâbık olmazsa bârî kılet ü keşret-i hurûfda muḫâbık ola veyâhud kelimât biribirine mütesâvî ola ve eger mütesâvî daḫı olmazsa gerekdir ki ol kelimât ki anıñ hurûfı ziyâde ola fıkrâ-i şâniyyede olmak gerekdir. Fıkrâ-i ulâ fıkrâ-i şâniyyeden aḫvel olsa maqbul degildir [189] ve eger ba’zı fıkarât miyânında sec’e ri’âyet olmazsa bârî mütevâziyân olmak lâzımdır.

Münşîniñ dañı zıkr olınan şurûtdan ğayrı şartları çoqdur. Muţavvelâtda taleb olına ve bunda bu îadlarla iktifâ üilindi.

Faşlun fi Beyâni'l-Aksâm ve'l-Erkân ve Şerâ'it mâ Yektubu'n-Nâsu Ba'zahum ilâ Ba'z [190]

Bilgil ki kaçan bir kimse bir kimseye bir kâğad yazsa andan hâlî degildir ki mürsel mürselün ileyhden ya a'lâ ola veyâhud aña *müsâvî* ola veyâ andan *ednâ* ola.

Şekil 24: Mürsel ile mürselün ileyhin durumları

Eger mürsel a'lâ olursa nazar olına ki ol pādşāh mıdır veyâhud ğayrı mıdır. Eger pādşāh olursa ol meşţūra *menşūr* ya *feth-nâme* veyâhud *fermân* dirler ve eger mürsel-i a'lâ pādşāhuñ ğayrı olursa aña *mişâl* ta'bîr iderler meşelâ vüzerâ vü ümerânuñ mektûbları gibi.

Eger mürsel mürselün ileyhe *müsâvî* olursa ol nüvişteye *mektûb* dirler.

Eger mürsel mürselün ileyhden *ednâ* olursa ol meşţūra [190] 'arz ve 'arîza ta'bîr iderler.

Riķ'a ve *tezkeresi* a'lâdan ednâya ve ednâdan a'lâya ve müsâvîden müsâvîye irsâl câ'izdir ve 'ahd-nâme ve *tehniyet-nâme* ve *ta'ziyet-nâme* dañı meşţürât-ı müştarekedendir ki iki pādşāhuñ biribiriyle ve selâţîniñ ümerâ ve ümerânuñ mu'âhedeleri beyne'l-enâm şâyi'dir ve *tehniyet-nâme* ve *ta'ziyet-nâme* mütesâviyân miyânında ve ednâdan a'lâya vâķi' olduğı hem çatı âşkâr ü zâyi'dir.

Pes münşî olan kimseye lâzım olur ki eger *menşūr*da ve eger *feth-nâmede* ve dañı 'ahd-nâmede ve *tehniyet-nâmede* ve *ta'ziyet-nâmede* ve *fermân* ve *mişâl* ve *mektûb* ve 'arîza ve *riķ'*ada merâtibe ri'âyet eyleye ve mürsel ile mürselün ileyhniñ şânlarına münâsib söz söyleye.

Pes *menşūr* ve *feth-nâme* ve 'ahd-nâme ve *fermân* ve *mişâl* ki ulü'l-emre lâzım olan şeylerdir. Bu aksâm-ı mezkûreniñ kavâ'idini inşâ'ıyyâta müte'allik olan kütübde meşţür ve münşiyân-ı dîvân-ı pādşāhî olanlarıñ katlarında ma'rûf u meşhûrdur ki bu muhtaşarda anlarıñ irâd olınması de'bimizden dürdür. Ammâ bunda mütedâvil olanı ve nâsa lâzım gelen müciz ü müfid 'ibâret üzere [191] her nev'den bir miķdâr taħrîr eyleyelim.

Bu cümleden biri evvelen *hîlâfet-nâmedir* ki meşâyih-i 'izâm bir kimseyi irşâd-ı enâm için hâlîfe kıldıkları eyyâmda yazup anıñ eline virirler ve bu hîlâfet-nâmeniñ bir niçe şurûtı vardır: *Evvelen* hamd-ı Ĥudâ ve *sâniyen* şalât u teslîm 'ale'n-nebiyyi'l-Muştafa ve *şâlisin* beyân-ı 'ulüvv-i şân-ı 'irfân u taķvâ ve terk-i ta'alluķ-ı mâ-sivâ ve *râbi'an* bu evşâfla muttasif olan kimseleriñ 'ulüvv-i şânını beyân ve *hâmisen* hâlîfeniñ terbiyet-i tâlîbânda olan sa'yınıñ meşķür ve cidd ü ictihâdınıñ mebrûr olmasını i'lân ve hâlîfe-i mezkûruñ kendü şeyhiniñ tariķi üzere istikâmet kılmasını recâ eylemektir. [192]

Bir şeyhe muħibb ü mürid olan kimse kaçan ol 'azîze mektûb yazmaķ lâzım gelse gerekdir ğâyet 'ubûdiyyet ü tevâzu' izhâr eyleye ve meskenet ü tezellüle müte'allik söz söyleye ba'dehu murâdın edâ kıla ve müstemidd-i du'â vü himmet ola. [194]

Kaçan bir kendüden a'lâ kimseniñ oğlı vücûda gelse ve aña bir tehniyet-nâme yazmaķ murâd olınsa izhâr-ı meserretini müş'ir ve hamd u şükri müstelzim edâlar eyleye. [196]

Kaçan bir kendüden a'lâ kimseniñ bir kimsesi vefât eylese aña ta'ziyet-nâme yazıldıķda üslûb u kâ'ide budur ki ber sebîl-i ihtişâr taħrîr olındı. [198]

Bilgil ki mektûb iki ğüne olur. Ya hîţâb veyâ cevâbdır.

Şekil 25: Mektûb iki ğüne olur.

Eger *hîţâb* olursa ba'zılar katında on üç ve ba'zılar on iki ve ba'zı küttâb katlarında on rükni vardır:

Evvelen şenâ *sâniyen* du'â *şâlisin* ism-i mektûbun ileyh *râbi'an* selâm u taħiyyet *hâmisen* 'arz-ı ihtiyâķ *sâdisin* taleb-i mülâķât *sâbi'an* târiħ-i kitâbet *şâminin* i'lâm-ı [201] aħvâl *tâsi'an* tevaķķu' u iltimâs 'aşiren du'â ile ihtitâm eylemektir. [202]

Eger mektûb *cevâb* olursa erkân-ı hîţâb ki mezkûr oldu bir iki rükn andan ziyâde olur. Biri zıkr-i vuşûl-i mektûb ve biri dañı anıñ selâm u taħiyyâtına muķâbele vü muvâcehe kılmaķdır.

Evâil-i meşţürâtda esmâullâhdan bir ismi teberrüken ve teyemmünen lafz-ı hüveye muķârin ve mefhûm-ı mektûba münâsib taħrîr eylemek hem bir kâ'idedir.

Şart-ı riķ'a nazmı olmakdır. Ammâ eger nazm olmazsa muķtezâ-yı hâle münâsib müciz ü müfid 'ibâretle taħrîr olına ki kabûl u istihsâna aķreb [204] ve huşûl-i me'müle ensebdir.

Eger maķşûd [205] taleb-i 'aţâ olsa izhâr-i taleb-i 'aţâ itmeyüp hemân medħ ü şenâ ile iktifâ eylemek ve kelâmı manzûm söylemek evlâdır. Zîrâ ki medħ-i sa'il mutazammun-ı taleb-i 'aţâdır. [206]

Eger taleb-i 'aţâ ber-sebîl-i taşriħ olursa bârî ol kelâmıñ terkîbi nazîf ve üslûbı laţîf ola. Eger nazm [207] maķşûda münâsib müyesser olmazsa 'ibâreti nazîf ve ma'nâsı laţîf bir riķ'a eyleye. [208]

Bunlardan gayrı hem hiṭāb u cevāb-ı mekātīb ṭuruk-ı muhtelif ve esālīb-i mütenevvi'a üzere yazılır ve le'ālī-i 'ibārāt ve durer-i ihtirā'āt u şınā'āt silk-i ta'bīr ü beyāna niçe vücūh-ı şettā üzere daḥı dizilir. Pes her şol kimsenin ki semend-i ṭab'ı meydān-ı belāğatda çāpük-süvār ola muzmerāt u 'ibārātta ol keyfe mā yeşā'u cevelān eyler ve münşī vü belīg olan kimse sözi her ne ṭarīkle ta'bīr iderse maḳbūl u müstaḥsen söyler. Pes erbāb-ı belāğat ve aşḫāb-ı feşāḥatın kavā'id-i mekātibi bilmege ihtiyāc ḳalmaz ve ṭarz u üslūba ri'ayet ḳılmada münşī-i ḫaḳīkī olan kimse āḫere taḳlīd ü iḳtidā ḳılmaz. Başt-ı kavā'id ve temhīd-i zavābiṭ mücerred bu fende mübtedī olan [216] kimseler içündür ve mübtedī olanlar için ise bu kadarla iktifā ḳılındı ve 'inān-ı edhem ḳalem-i şavb-ı ferāğata 'atf olındı tā kim süvār-ı dil ḳıl ü ḳāl varṭasından āzād ola ve fezā-yı 'ālem-i rāza seyr ḳıla ve bī-süz olan sözi ḳoyup süz u güdāz ṭālībi ola. [217]

Sonuç

Sonuç olarak bu yazıyla daha önce tarafımızca terimler sözlüğü hazırlanan İsmâil-i Ankaravî'nin *Miftâhü'l-Belâğa ve Mısbâhü'l-Fesâha* adlı eserinin muhtevası –eserde yer alan örneklerden sarfinazar edilerek- ortaya konmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- ANKARAVİ, İsmâil (1284). *Miftâhü'l-Belâğa ve Mısbâhü'l-Fesâha*, İstanbul: Tasvîr-i Efkâr Matbaası.
- DURMUŞ, İsmail (2002). "Kazvîni, Hatîb" *TDVİA*, C. 25, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- FERRARD, Christopher (1984). "The Development of an Ottoman Rhetoric up to 1882 Part II: Contributions from Outside the Medrese", *Osmanlı Araştırmaları*, S. IV, s. 19-34.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (1971). *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KURTULUŞ, Rıza (2003). "Mahmūd-ı Gāvân" *TDVİA*, C. 27, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- SARAÇ, M. A. Yekta (2001). "Türk Edebiyatında Belāğat İle İlgili Yazılan İlk Türkçe Eserlerin Değerlendirilmesi" *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni Bildiriler (2. Cilt)*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- SARAÇ, M. A. Yekta (2006). "Klasik Edebiyat Bilgisi: Belāğat", *Türk Edebiyatı Tarihi 1*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- SUMMAK, Abdülkadir (1999). *Miftâhu'l-Belâğa ve Mısbâhu'l-Fesâha -Transkripsiyonlu Metin-*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TANYILDIZ, Ahmet (2010). *İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî Şerḫ-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (I. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÜLKEN, Fatih (1990). *Şeyh İsmail Ankaravî'nin Miftâhu'l-Belâğa ve Mısbâhu'l-Fesâha'sı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÜLKEN, Fatih (2016). "İsmâil-i Ankaravî'nin Miftâhü'l-Belâğa ve Mısbâhü'l-Fesâha'sındaki İstihlâhlar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 43, s. 467- 477.